

Створення дому

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ
СІМЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ
НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ
ХХІ СТОЛІТТЯ**

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІМЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена повсякденному життю сімей трудових мігрантів у незалежній Україні в контекстах його зміни шляхом виходу особи з зони звичного (дис)комфорту, життя сімей на дві країни, сприймання нових соціокультурних впливів. Дослідницькі пошуки стосувалися таких основних моментів, як причини і прийняття рішення про виїзд на роботу за кордон, ставлення до цього факту інших членів родини, пристосування до життя нарізно і формування нових побутових реалій як у випадку мігранта, так і для його сім'ї, що залишилася в Україні, підтримка контактів, сприймання і співпереживання, виходячи з нового досвіду «життя самотійно» і «життя без близької людини». Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній поєднано дослідження загальних тенденцій і конструювання колективної біографії українця-заробітчанина з суб'єктивними досвідами переживання міграції, що досягається шляхом збору та опрацювання матеріалів усної історії за спеціального розробленими питальниками для мігрантів і членів їх родин. Через співтворення авторкою джерельної бази робота набуває оригінального характеру. Метою дослідження є формування цілісного образу повсякденного життя сімей українських трудових мігрантів, виявлення проблем, які перед ними постають, і шляхів їх подолання, простеження впливу нового соціокультурного середовища на збереження чи зміну ментальності та ідентичності людини, особливостей формування сімейних взаємин в умовах життя на віддалі та сучасних засобів комунікації. У роботі розглянуто такі основні питання: чинники і мотиви трудової міграції; повсякденне життя мігранта у країні-реципієнті; культурне життя і дозволя заробітчани, особливості збереження / зміни їх національної та релігійної ідентичності; аналіз прав і соціальних гарантій мігрантів за стандартами в міжнародно-правових актах та в українському законодавстві; з'ясування умов праці та оплати трудових мігрантів; встановлення ступеня інтеграції заробітчани у місцеве суспільство; конструювання моделі взаємовідносин у дистантній сім'ї; аналіз образу чужої / рідної землі в уявленнях українських заробітчани. Стверджується, що життєва історія кожного трудового мігранта і його сім'ї є унікальною і своєрідною. Хтось залишається поза межами Батьківщини і намагається створити там частинку «рідної України», а хтось і за десять років проживання на чужині повертається додому, де вже все одно не може відчувати себе «своїм», конструюючи сімейний добробут й майстерно приховуючи пережиті драми від зайвих очей.

ЗМІСТ

Вступ.....	1
Розділ 1. Загальна характеристика трудових мігрантів.....	4
1.1. Чисельність, соціальний та гендерний аспект. Географія розселення.	
1.2. Причини й мотиви трудової міграції.	
Розділ 2. Трудова діяльність, налагодження побуту та адаптація.....	9
2.1. Працевлаштування та взаємини з працедавцем. Права та соціальні гарантії.	
2.2. Способи інтеграції в місцеве суспільство.	
2.3. Організація побуту.	
Розділ 3. Пристосування до життя нарізно з родиною та друзями.....	20
3.1. Реакція на виїзд. Проблема відчуження.	
3.2. «Комфортне життя» дитини без батьків. Особливості спілкування.	
Розділ 4. Форми збереження української ментальності та ідентичності...25	
4.1. Образи чужої / рідної землі: контент-аналіз матеріалів інтерв'ю.	
4.2. Формування «українського простору» за кордоном.	
Висновки.....	29
Список використаних джерел та літератури	
Додатки	

«Коли уже, я могла спілкуватися з іншими людьми, розказувала ким я працювала на Україні, яку я маю освіту, самі чехи, навіть майстри і ведучі, вони були в такому шоці, що, ну, для них це, ну, нонсенс, це для них ненормально, маючи вищу освіту і йти працювати на склад, ну, це, у них це не є нормально. Через те вони були в шоці, що українці приїжджають, мають, є такі люди, що по дві вищі освіти, а починають робить саму грязну роботу, саму чорну, ну, так що ніхто, шок отримують, але нікого то не хвилює чи ти вчитель, чи ти лікар, чи ти просто звичайна прибиральниця. [...] Ну, якщо по правді сказати, я голодала, факт, я відчувала, що таке голод і що таке хочеться їсти, а немає грошей, немає можливості за що це купити, і чоловік з дому дзвонив, казав: «Кидай все і їдь додому, вам не заплатять, не заплатять». [...] Так що був період дуже важкий, дуже такий болючий, і я приходила додому і хотіла їсти, страшно хотіла їсти, а <усміхається> крім води і цукру дома не було нічого, ми заварювали такий чай, і пили цей чай, і уявляли, що ми п'ємо якийсь там Грінфілд і він такий смачний, і з такою думкою лягали спати, і з такою думкою, що хочу їсти просиналися зранку, ну, дуже важкий був період» (Інтерв'ю з Людмилою Коптійчук).

«Ми завжди тата проводжали. На Стрийський автовокзал, автобус пів другої, я це завжди пам'ятаю. Це була неділя. Всі ми разом його проводжали – я, мама, Назар, деколи ще Міша, це мамин брат. Чомусь ми завжди плакали. Завжди, ревіли так, що тато потім казав: «Чого ви так ревете? Я ж не на війну збираюся!». Тоді це було смішно, зараз не дуже. Десь до класу 7-8, я пам'ятаю, що я завжди ревіла. І мама для цього садила мене на маршрутку і везла до хресного, щоб я відволіклася, бо він був найближчим до автовокзалу, хто там жив. Навіть тато розказував такий випадок, коли ми були малі, я десь 3 роки мала, і каже: «Проводжаєте мене на автовокзалі, одну тримаю на руках, другого за руку, жінка ховає сльози, то так важко. Ледь сів в той автобус. Їду і сам реву, по дорозі плачу і мені соромно, там весь автобус. Доїжджаю до кордону і розумію, що я кордон не перейду, я готовий був сісти в автобус і їхати назад і мені плювати на ту всю Чехію. Мені нічого вже не треба було, настільки було важко». І його деякі колеги з автобусу казали: «Та що ти, дурак чи що?». Потім казав, що як на кордоні поставив відмітку, то все, дороги назад не було» (Інтерв'ю з Христіною Пікулицькою).

ВСТУП

Актуальність теми. Міграція має давню історію, адже пошуки кращого життя можуть покликати в мандри не одну людину. До світових міграційних процесів залучений кожний куточок світу. Винятком не стала й Україна, яка переживає вже четверту хвилю трудової міграції – «заробітчанську». Її передумовами стала, з одного боку, соціально-економічна ситуація в Україні, а з іншого – відкриття кордонів, завдяки якому виїзд на заробітки став буденним явищем. Сьогоднішня міграція є новим соціальним процесом, що відрізняється від практики попередніх століть. Принципових відмінностей чимало: від причин і способу організації виїзду до змін у самоідентифікації українців за кордоном. «Четверта хвиля» міграції є найчисельнішою і охоплює всі регіони України, чого раніше не було. Питання трудової міграції для України є проблемою державного рівня. Теми українських заробітчан та умов їхнього перебування за кордоном активно обговорюються в публічному просторі, привертають увагу всього суспільства.

Тривале перебування за межами батьківщини, часткова чи повна інтеграція в суспільство-реципієнт позначаються на характері й світогляді заробітчан. Трудовому мігрантові, який опиняється в новій культурі, доводиться відмовитися від звичного способу життя, вивчити іноземну мову, прийняти чужі звичаї. Досліджуючи можливості репрезентації українських традицій в іншому культурному середовищі, можна простежити шляхи і ступінь збереження української ідентичності заробітчан. Неоднозначним наслідком зовнішньої міграції стала поява нового соціального феномену – дистантних сімей. Їх історії, звикання до життя нарізно, підтримка на відстані та колізії у взаєминах, явище «соціального сирітства» можна й потрібно вивчати також засобами історичної науки.

У центрі роботи – повсякденне життя сімей трудових мігрантів у незалежній Україні, яке охоплює широкий спектр сімейних історій. Дослідницькі пошуки стосувалися таких основних моментів, як причини і прийняття рішення про виїзд на роботу за кордон, сприймання цього факту іншими членами родини, пристосування до життя нарізно та формування нових побутових реалій як у випадку мігранта, так і для його сім'ї, що залишилася в

Україні, підтримка контактів, сприймання і співпереживання життя членів родини, виходячи з нового досвіду «життя самотійно» і «життя без близької людини». У роботі застосовано принцип розгляду повсякденної історії з двох площин – «технології життя» (інструментарій і способи забезпечення повсякденних потреб) та «аксіології життя» (система життєвих орієнтирів, цінності, мораль, звички, пріоритети).

Метою роботи є формування цілісного образу повсякденного життя сімей українських трудових мігрантів, виявлення проблем, які перед ними постають, і шляхів їх подолання, простеження впливу нового соціокультурного середовища на збереження чи зміну ментальності та ідентичності людини, особливостей формування сімейних взаємин в умовах життя на віддалі та сучасних засобів комунікації. **Завдання дослідження:** визначення чинників і мотивів трудової міграції; вивчення повсякденного життя мігранта у країні-реципієнті; культурне життя і дозвілля заробітчан, особливості збереження / зміни їх національної та релігійної ідентичності; аналіз прав і соціальних гарантій мігрантів за стандартами в міжнародно-правових актах та в українському законодавстві; з'ясування умов праці та оплати трудових мігрантів; встановлення ступеня інтеграції заробітчан у місцеве суспільство; конструювання моделі взаємовідносин у дистантній сім'ї; аналіз образу чужої / рідної землі в уявленнях українських заробітчан. Завдання виконуються шляхом поєднання загальних, тобто типових для досліджуваної групи моментів з інформацією про суб'єктивне переживання обставин трудової міграції, що досягається засобами усної історичного дослідження.

Об'єктом дослідження є повсякденне життя сімей трудових мігрантів у контекстах його зміни через вихід з зони звичного (дис)комfortу, життя на дві країни, сприймання нових соціокультурних впливів. **Предмет дослідження** – загальна характеристика міграційних процесів, причини й мотиви трудової міграції громадян України до країн Євросоюзу, їх трудова діяльність, взаємини з працедавцями, правовий захист, налагодження побуту, адаптація до життя за кордоном і форми збереження ідентичності, образи рідної землі в уяві мігрантів, спілкування з рідними і близькими в Україні, сприймання трудового мігранта та його обов'язків перед сім'єю вдома, гендерні особливості трудової

міграції. **Хронологічні межі** роботи охоплюють 1991–2017 рр., тобто весь період незалежності України, коли трудова міграція сформувалась як певне соціальне явище. **Територіальними рамками дослідження** є Україна та ряд країн Євросоюзу (Італія, Іспанія, Німеччина, Польща, Португалія тощо), куди виїжджають трудові мігранти.

Історіографія та джерела. Серед дослідників, які вивчають трудову міграцію як явище, можна назвати таких авторів, як І. П. Майданік¹, О. О. Яременко², І. М. Прибиткова³ та ін. На сьогодні ще немає комплексних досліджень про повсякденне життя заробітчан за кордоном, їх адаптацію і процес інтеграції в «інше» суспільство. Частково ці питання вивчали С. Одинець⁴, І. Макаров⁵ та П. Гаврилишин⁶. **Джерельною базою** є архівні матеріали, які відображають соціально-економічні причини трудової міграції, статистичні дані, матеріали періодичних видань, інтернет-порталів, соціальних мереж, візуальні джерела. Важливими є матеріали усної історії, записані за спеціально розробленою програмою соціологічного розширеного інтерв'ю, що передбачало довільну розповідь респондента та відповіді на низку уточнюючих питань. Оповідач, зазвичай, аналізуючи переказує свій досвід. Таким чином у розмові спливають проблеми, які ще не піднімалися ні в публіцистиці, ні в науковій літературі. Усього в роботі використано 19 записів інтерв'ю з трудовими мігрантами і членами їх сімей, а також матеріали анкетувань з трудовими мігрантами (40 анкет) і їх дітьми (30 анкет). Завдяки цим матеріалам дослідження отримує індивідуальний характер через неповторність розповідей. У роботі використано відеоматеріали, зокрема фільми («Жінка-банкомат» на замовлення телеканалу «1+1», Проект «Наші» на замовлення «Інтера»)⁷.

---

¹ Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав. Київ.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. 2010. 176 с.

² Особливості зовнішньої трудової міграції молоді в сучасних умовах / О. М. Балакірева (керівник авт. кол.), О. О. Яременко, О. Г. Левцун та ін. Київ.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. 2004. 124 с.

³ Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. Київ. 1997. 256 с.

⁴ Одинець С. Українські мігрантки в Італії: соціально-демографічний портрет й основні фактори міграційного процесу у перспективі останнього десятиліття. Народознавчі зошити. 2013. № 4. С. 600–607.

⁵ Макаров І. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження. Львів, 2009. 248 с.

⁶ Гаврилишин П. М. Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011). Брустурів: Дискурс. 300 с.

⁷ Жінка-банкомат. ІІІ «1+1» на замовлення ТОВ «Телерадіокомпанія «Студія «1+1». 2013. Відеоматеріали [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: [https://www.youtube.com/watch?v=CvfcwsRjPJ8](https://www.youtube.com/watch?v=CvfcwsRjPJ8;); Проект НАШІ (Часть 1) Інтер [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=io3VoJcZaTA>.

Методологічна база ґрунтується на принципах історизму, науковості та об'єктивності, які допомогли процесу суб'єктивного відтворення повсякденного життя сімей трудових мігрантів за межами України у досліджуваний період. У роботі знайшли застосування загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, опису, за допомогою яких проаналізовано джерела та літературу з досліджуваної проблеми, визначено закономірності в процесі трудової міграції, створено цілісну картину життя і побуту трудових мігрантів. Серед міждисциплінарних методів були задіяні соціально-психологічний та статистичний. Поєднання методів дослідження сприяло вивченню маловідомих аспектів даної проблематики. **Практичне значення** роботи полягає в можливості використання її результатів в узагальнюючих працях з історії міграційних процесів, створенні оригінальної джерельної бази завдяки проведеним опитуванням; кращому розумінні соціальних і психологічних проблем у сім'ях мігрантів. Результати дослідження були представлені на Круглому столі «Усна історія очима істориків, етнологів і соціологів», що відбувся у Львівському національному університеті ім. І. Франка 27 квітня 2017 р., та в поданій до друку статті «Прихована драма сімейного добробуту (на підставі розповідей українських заробітчан(ок) зі зламу ХХ–ХХІ ст.) (Історичні та культурологічні студії / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Вип. 9. Львів, 2017).

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

1.1. Чисельність, соціальний та гендерний аспект. Географія розселення. Офіційна статистика не дозволяє докладно відобразити масштаби трудової міграції та визначити чисельність заробітчан. Далеко не всіх, хто від'їжджає (перетинає кордон, наприклад, за туристичними візами) ураховують вітчизняні органи статистики. За підрахунками українських експертів, за межами країни у 2000-х рр. одночасно працювало від 2 до 7 млн. українських громадян. А за даними Українського соціального форуму, чисельність українських робітників за кордоном становить 4,5 млн., за даними Міністерства праці та соціальної політики України – 2 млн., колишня уповноважена Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачова вважає, що на заробітки

за кордон виїхало до 7 млн. громадян⁸. Найближчими до реальності можна вважати дані А. Гайдуцького – 4,93 млн. осіб у 2007 р., із яких 2 млн. перебувало у Росії, 1 млн. – у Польщі, 500 тис. – в Італії, 350 тис. – у Греції, 200 тис. – у Португалії, 130 тис. – в Іспанії та ін.⁹ За даними МЗС на 2016 р. легально за кордоном перебувало 5 202 971, а нелегально – 1 581 947 громадян України¹⁰. Чимало мігрантів працюють за кордоном без дозволів. За даними Держкомстату 2008 р., 35,1 % заробітчан мали дозвіл на проживання і роботу, 39,3 % – тимчасову реєстрацію, жодного офіційного статусу не мали 25,6 %¹¹.

Дві третини трудових мігрантів становлять чоловіки. Частка трудових мігрантів серед українських чоловіків у віці 15–70 р. становить 4,8 %, тоді як жінок – 2,2 %. Це пояснюється непрестижними секторами зайнятості та гнучкістю жіночої праці. Втім, спостерігаються відмінності між країнами призначення за гендерним складом мігрантів. 57 % трудових мігрантів належать до вікової категорії 30–49 р., середній вік – 37 р. Чоловіки і жінки активніше долучаються до міграційних процесів після досягнення ними 25 і 30 р. відповідно¹². За частотою трудових поїздок, способами їх здійснення, тривалістю перебування за кордоном є значні гендерні відмінності. Жінки їздять за межі України рідше, ніж чоловіки, і перебувають там, зазвичай, довше¹³. Гендерні відмінності трудової міграції простежуються й у сімейних відносинах. За даними К. Левченко, є відмінності й у шлюбному стані чоловіків і жінок¹⁴. У шлюбі перебувало більшість мігранток (51,3 %), проте відсоток тих, хто ніколи не перебував, у шлюбі, вищий серед чоловіків (29,7 %).

Більшість трудових мігрантів є мешканцями міст. Показник мігрантів із сіл коливається в межах 10 %, найбільшим він є в західних областях – 12,9 % від

---

⁸ Кулик В. Внутрішні та зовнішні виміри регулювання міграційних процесів. Гідна праця та трудова міграція в Україні. Матеріали міжнародного експертного круглого столу. Київ: Друкарня ТОВ «ПЦ «Скайтек», 2009. С. 26.

⁹ Гайдуцький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність. *Дзеркало тижня*. 2007. 21 квітня (№ 15). С. 8.

¹⁰ Міграційний профіль України 2013. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf

¹¹ Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹² Рибаків Т. О. Стан та перспективи трудової міграції між Україною та Європейським Союзом в умовах Євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 7(3). С. 46.

¹³ Герасименко Г. Позняк О. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1. С. 51.

¹⁴ Мидловець У. С. Жінки та міграція. / Ред. К. Левченко. Харків: Права людини. 2010. С. 19.

загальної чисельності економічно активного населення¹⁵. Рівень освіти трудових мігрантів на початку 1990-х рр. був високим, тому що першими виїхали особи, які мали вищу освіту. Їх перевагою було те, що вони частково володіли інформацією про життя за кордоном, знали іноземні мови. В умовах трансформаційної та економічної кризи за кордон на заробітки мігрували фахівці високого професійно-кваліфікаційного рівня. Натомість на зламі тисячоліть, коли трудова міграція охопила ширші верстви населення, відбулося зниження освітнього рівня мігрантів. За даними Держкомстату на 2008 р., повну вищу освіту мали 18,8 % трудових мігрантів¹⁶. Більшість трудових мігрантів (59 %) мали повну загальну середню освіту, ще 9,8 % – базову загальну середню або початкову загальну освіту¹⁷.

На міграційну поведінку населення вплинули події Євромайдану та російсько-української війни. Міграційні переміщення закономірно посилювалися. За офіційними даними, з 2014 р. тенденції на виїзд з країни постійно зростали. У 2014 р. 85,5 % українців вважали, що знайти пристойну роботу, тобто таку, яка відповідала б їхньому рівню кваліфікації і забезпечувала достатній заробіток, у місці їх проживання, вкрай складно (у 2008 р. так вважали 74 % респондентів)¹⁸. 60 % опитаних стверджували, що важко знайти не лише пристойну, а й будь-яку роботу (у 2008 р. таких було 38 %).

Географія розселення трудових мігрантів змінилася. Першими виїжджали на заробітки мешканці прикордоння. У 1990-х рр. українці їхали до Польщі, Росії, Чехії, часто на сезонні роботи. Для заробітків почали відкриватися такі країни, як Італія, Португалія, Греція. Із Західної України частіше виїжджають у країни ЄС – Польща, Італія, Іспанія, зі Східної – у Росію. Освоївшись, у 2000-х рр. першопрохідці запрошували друзів і знайомих. На початку 2000-х рр. в Італію виїхали понад 100 тис. українських мігрантів. Те ж відбулося в Португалії, Іспанії та Греції, щоправда, у менших кількостях. Мешканці

---

¹⁵ Касьянова М., Ширма О. Особливості трудової міграції населення України (1991–2011). *Історія*. № 3. 2013. Травень–червень. С. 106.

¹⁶ Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи регулювання. Київ: НІСД, 2011. С. 7.

¹⁷ Зовнішня трудова міграція. / За ред. Чебанова В. Г. Київ, 2009. С. 31.

¹⁸ Малиновська О. Трудова міграція населення України: чого чекати в найближчому майбутньому? *Міграція. Всеукраїнська інформаційно-аналітична щомісячна газета*. 2015. 29. 04. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1/>

Західної України їдуть на заробітки до Росії, незважаючи на війну¹⁹.

На сьогодні розподіл країн працевлаштування трудових мігрантів є наступним: в Італію та Чеську Республіку виїжджали, відповідно, 13,5 % та 11,9 % усіх заробітчани. У Польщі працювали 8 % трудових мігрантів. Серед інших країн – Угорщина (3,2 %), Іспанія (2,7 %) і Португалія (2,6 %)²⁰. Громадяни України для виїзду за кордон все більше орієнтуються на країни ЄС. Натомість відвідування країн СНД поступово втрачає актуальність як для поїздок, так і для працевлаштування.

1.2. Причини й мотиви трудової міграції. Заробітчани трактують трудову міграцію як дієвий спосіб реалізації власних соціальних інтересів. Рушієм закордонного турне стає бажання допомагати рідним в Україні, комфортно жити, натомість цікавість пізнати щось нове (місцеві традиції, мову) перебуває на останньому місці²¹. Для окремих осіб трудова міграція є заздалегідь спланованим кроком, а для інших настає зовсім несподівано, в силу певних обставин. Заглиблення в проблеми, які можуть виникнути за відсутності людини поряд з рідними, не є на початках важливим.

Поштовхом до міграції на початку 1990-х рр. стала економічна нестабільність після розпаду СРСР, масові скорочення працевдатних осіб і закриття заводів²². Зокрема, у 1997 р. таких як «Львівголубуд», «Львівтеплокомуненерго»²³. В системі побутового обслуговування фінансові результати лише погіршувались та підприємства ставали неприбутковими (понад 73%)²⁴. Безробіття в містах означало позбавлення мінімальних засобів існування. Складне економічне становище підтверджується численними страйками і величезною заборгованістю по виплаті зарплати, пенсії, стипендій,

---

¹⁹ Федина М. Світлана Одинець: «Нині ми стоїмо на порозі нової хвилі міграції. І це добре. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: http://tvomisto.tv/news/svitlana_odynets_nyni_my_stoimo_na_porozi_novoi_migratsii_i_tse_dobre_79606.html

²⁰ Населення України. Трудова міграція в Україні. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. В. В. Птухи НАН України, 2010. С. 124.

²¹ Кулик В. Внутрішні та зовнішні виміри регулювання міграційних процесів. *Гідна праця та трудова міграція в Україні. Матеріали міжнародного експертного круглого столу*. Київ: Друкарня ТОВ «ПЦ «Скайтек», 2009. С. 25–34.

²² Державний Архів Львівської області. Ф. Р-221. Оп. 4. Спр. 537. Арк. 203,205. (Загальний відділ. Сектор протоколу. Розпорядження голови облдержадміністрації та додатки до них № 1–22.).

²³ Там само. Спр. 162. Арк. 96. (Кошторис і штатний розпис облвиконкому за 1997 р.).

²⁴ Там само. Ф. Р-221. Оп. 3. Спр. 1317. Арк. 51–53. (Кошторис і штатний розпис облвиконкому за 1992 р. № 1–28).

соціальної допомоги, зростанням цін. До прикладу шахтарі Червонограда в 1997 р. страйкували з вимогою ліквідації заборгованості в 600 тис. грн.²⁵. У 1997 р. заборгованість по зарплаті становила 283,3 млн грн. і постійно зростала²⁶. Індекс цін і тарифів, споживчих товарів і платних послуг у 1996–1997 рр. зріс на 2,9 %. У статусі безробітних лише у Львівській обл. перебувало 46,9 тис. осіб²⁷. Серед них – 59,7 % жінок, 32,6 % – молоді у віці до 28 р., робітників – 55,1 %, службовців – 32,3 %. Більшість трудових мігрантів почали їздити за кордон саме через скрутне фінансове становище сім'ї²⁸. Чимало з них не бачили перспектив покращення життя на Батьківщині: «наш уряд дозволив, щоб мільйони українців змушені їхати за кордон, щоб вижити»²⁹. Частина заробітчан розчарувались у системі й не бачили можливостей кар'єрного росту: «за місцем моєї роботи не бачила перспективи. Несправедливість і фальш у громадсько-суспільних стосунках. Економічні проблеми»³⁰.

Нерідко на рішення переїхати впливають сімейні обставини і можливість потрапити під опіку до родичів, які вже облаштувались і можуть допомогти³¹. Тому одним з мотивів трудової міграції, особливо останнім часом, стає імміграційний досвід української спільноти, культурна спорідненість і можливість працевлаштуватись, що впливає на розмір заробітку та адаптацію. У такій ситуації прийняття рішення дається легше через самозаспокоєння: «пожаліюсь – допоможуть, ми ж одна кров». Рішення про виїзд могло бути прийнятим від якогось поштовху: «В один день я проснулася рано і вирішила, що я мушу їхати. Куду їхати? Випадково стрічаю кума жінку. Вона каже, що всі їдуть в Італію. Каже, хочеш я тобі допоможу з документами. І з тиждень часу я

---

²⁵ Там само. Спр. 452. Арк. 43. (Львівська Обласна Державна Адміністрація. Організаційне відділення. Документи про роботу відділу (плани, інформація, довідки та інш.).

²⁶ Там само. Спр. 519. Арк. 13. (Листування з Адміністрацією Президента України з питань діяльності обласної адміністрації. Том 1.).

²⁷ Там само. Спр. 452. Арк. 90. (Львівська Обласна Державна Адміністрація. Організаційне відділення. Документи про роботу відділу (плани, інформація, довідки та інш.).

²⁸ Там само. Спр. 537. Арк. 67–69, 110, 122, 203. (Загальний відділ. Сектор протоколу. Розпорядження голови облдержадміністрації та додатки до них № 1–22.).

²⁹ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів, проведеного в 2015 р. на тему: «Життя поза межами Батьківщини», які зберігаються в особистому архіві автора.

³⁰ Там само.

³¹ Інтерв'ю з Марією Пригода, 1994 року народження, записане в м. Львові через Skype 24 березня 2016 року. Запис зберігається в особистому архіві автора; Інтерв'ю з пані Оленою, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане в м. Львові через Skype 16 жовтня 2016 року. Запис зберігається в особистому архіві автора; Інтерв'ю з пані Наталею, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане в м. Львові через Skype 13 жовтня 2016 року. Запис зберігається в особистому архіві автора.

зробила візу, я зробила все, але до останнього дня нікому не казала, що поїду. Того, що перше боялася втратити роботу, бо не знала як воно буде. А по-друге... ну мабуть боязнь, тому що так далеко ніхто ніколи не їхав»³².

Настрої молоді щодо трудової міграції є різними, але багато хто розглядає таку ймовірність: «я молодий і прагну отримати нові враження і знайомства»³³. За даними опитування компанії HeadHunter, основними причинами виїзду молодь вважає відсутність хорошого майбутнього для себе і своєї сім'ї в Україні (71 %), низький рівень оплати праці (44 %), відсутність умов для професійної реалізації (41 %), нестабільну політичну ситуацію (34 %) ³⁴. Більшість опитаних вважають, що емігрувати краще в молодому віці. Зростає й кількість бажаючих навчатися в Європі. На думку директора Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою І. Ключковської, освіта в Європі є лише приводом для того, щоб залишити Україну: «Міграційні настрої української молоді зашкалюють. Навіть ті, що вже отримали освіту в Україні, прагнуть її продовжити у ЄС, аби лише реалізувати свій освітній потенціал і отримати можливість жити в кращих умовах»³⁵.

Отже, причинами трудової міграції українців є економічні негаразди, бажання реалізуватись чи віднайти себе в іншому середовищі або ж родинні обставини. З 2000-х рр. трудова міграція стає «суспільною модою», пов'язаною не стільки зі скрутним матеріальним становищем, скільки з бажанням наслідувати стереотип кращого життя.

РОЗДІЛ 2.

ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ, НАЛАГОДЖЕННЯ ПОБУТУ ТА АДАПТАЦІЯ

2.1. Права та соціальні гарантії. Працевлаштування і взаємини з працедавцем. На початку «Четвертої хвилі» трудової міграції ніхто в Україні не мав досвіду управління міграційними процесами. Не існувало й

---

³² Проект НАШИ (Часть 1). Телепрограма каналу «Інтер». [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=io3VoJcZaTA>.

³³ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів, проведеного в 2015 році, на тему: «Життя поза межами Батьківщини», які зберігаються в особистому архіві автора.

³⁴ Гірки історії тернопільських заробітчан. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.0352.ua/news/220295>

³⁵ Українці на навчання за кордон: залюбки і часто назавжди. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/українці-на-навчання-за-кордон-залюбки-і-часто-назавжди/a-17438958>

законодавства для захисту українських громадян за кордоном. На початку 2000-х рр. ці проблеми почали обговорювати і шукати шляхи їх вирішення. На сьогодні підписано ряд двосторонніх угод про врегулювання трудової міграції. Згідно з ними заробітчани користуються трудовими правами на рівні з громадянами країни перебування, їм гарантують медичне обслуговування і соціальні виплати у випадку виробничих травм чи смерті³⁶.

Питання трудової діяльності іноземців, соціального захисту працівників-мігрантів, умов їх праці в країнах Євросоюзу регламентується рядом спеціальних законодавчих актів в Італії, Іспанії, Німеччині, Польщі³⁷. Так, в'їзд і перебування іноземців в Італії регулюється законодавчим актом №39/1990 – законом «Мартеллі»,³⁸ яким було уперше врегульовано статус біженців, переселенців і нелегальних мігрантів. У 2002 р. в Італії було прийнято закони «Боссі-Фіні»³⁹ («grande regolarizzazione» – «велике упорядкування»). Вони обмежили термін перебування без роботи громадян з з-поза ЄС до шести місяців. Було створено спеціальну структуру – «Двері в імміграцію» («Sportello Unico l'immigrazione»), яка займалася справами мігрантів і підпорядковувалась органам місцевого самоврядування.

З 2005 р. при посольствах України почали відкривати Центри захисту прав українців за кордоном. Вони мали вирішити питання захисту громадян (організацію роботи, працевлаштування за кордоном і проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи із заробітчанами)⁴⁰. За проектом Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» у III розділі (ст. 8) обґрунтовуються права й соціальні гарантії трудових мігрантів⁴¹. На сьогодні Україною укладено міжнародні договори з питань пенсійного забезпечення з 21 країною. Угоди

---

³⁶ Макаров І., Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селещук Г. та ін. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Макарова. Львів. 2009. С. 77.

³⁷ Філіпова Н. В. Соціальний захист трудових мігрантів у країнах ЄС та в Україні. *Актуальні проблеми державного управління: Зб. Наук. пр. Х.* : Вид-во. ХарPI НАДУ «Магістр». 2013. №1(43). С.379.

³⁸ Gramaglia E. La schizofrenia dell'accoglienza. Legge Martelli, Turco-Napolitano, Bossi-Fini: la legislazione dell'immigrazione [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rivistapaginauno.it/la_schizofrenia_dell%27accoglienza.php

³⁹ Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes 2010 nell'anno del suo XX anniversario. Roma: Edizioni Idos, 2010. S. 17

⁴⁰ Стан сучасної української трудової міграції. Івано-Франківськ. 2007. С. 16.

⁴¹ Детальніше «Про соціальні послуги» див. Проект Закону країни «Про зовнішню трудову міграцію». Внесений Кабінетом Міністрів України, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=162116&cat_id=34946.

діляться на дві групи: ті, в яких застосовано територіальний принцип соціального забезпечення (з 14 країнами) та угоди за принципом пропорційності (з 7 країнами)⁴². За територіальним принципом соціальне забезпечення здійснюється відповідно до законодавства та за кошти тієї держави, де особа проживає. Стаж, набутий на території іншої договірної сторони, зараховується до трудового⁴³. Через складність оформлення документів мігранти не беруть участі у пенсійній системі, тому періоди їх роботи за кордоном не враховувалися при обчисленні пенсій в Україні.

За кордоном перебуває багато нелегальних заробітчан. Нерідко вони потрапляють у скрутне становище, що може закінчуватися проблемами як для роботодавця, так і для «нелегала». Заробітчани розуміють ризики нелегального перебування в країні-реципієнті. Через неправильну поведінку в громадському місці / на роботі та скаргу від громадян країни, вони можуть потрапити під депортацію терміном від 5 років⁴⁴: «знедолені люди», «люди, які ще не стали людьми», «авантюристи, які погоджуються на умови, подібні до ярма, бо живеш, як на порохівій вежі»⁴⁵.

Найпоширенішим є пошук роботи за кордоном за допомогою друзів, родичів чи знайомих. Інколи заробітчани звертаються до агенцій чи безпосередньо до роботодавця, а останнім часом – і через інтернет. Типовий виїзд за кордон на початку 2000-х рр. виглядав так: прийнявши рішення про міграцію, особа зверталася до посередників, контакти яких отримувала від знайомих або родичів, які вже виїхали. За певну оплату посередники готували пакет документів для виїзду, а також гарантували перше місце праці за кордоном. Про дату від'їзду, майбутні мігранти дізнавалися за кілька днів.

У 2000-х роках багато мігрантів не були підготовлені до міграції ні юридично, ні психологічно, ні лінгвістично. Виїжджали по туристичній візі: «У

---

⁴² Інформаційна довідка щодо врегулювання пенсійних прав осіб, які працюють за межами України. Міністерство закордонних справ України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.

⁴³ Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи регулювання. Київ: НІСД. 2011. С. 35.

⁴⁴ Інтерв'ю з Козяр Лідією, 1963 року народження, записане в м. Львові через Skype 23 березня 2017 року. Запис зберігається в Архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.

⁴⁵ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів, проведеного в 2015 р. на тему: «Життя поза межами Батьківщини». Зберігаються в особистому архіві автора.

мене була тіпа екскурсія на Австрію. Нам роздавали такі анкети і ми... пише сім днів ви в екскурсії..., куди ви будете ходити. Якщо вас зупинять по дорозі, щоб ви це запам'ятали. І кожній людині це дали нам. І зупинився автобус і все, що ми мали викидали в ліс. Ми так як туристами їхали»⁴⁶.

Жінки без досвіду роботи, без документів і знання мови були змушені одночасно виконувати багато функцій у домашньому секторі, та ще й за невелику плату. Як стверджує пані Тетяна, в день вона працювала нянею в італійській родині, а вночі доглядала старого й немічного італійця (сеньйора). Така робота називається «фіса» (від італійського «fisso» – постійно), тобто на день і ніч. Психологічно і фізично вона дуже виснажлива. Українські жінки порівнюють її з панщиною: «Тут треба зранку до вечора. Я в сеньйора роблю, я ще ні разу не взяла відпустку. Я з температурою йшла. Я брала таблетки в сумочку і пішла. Ніхто не дивиться чи ти хвора чи ні. Ти маєш працювати і все. А якщо ти будеш не приходити на роботу, то тебе ніхто не буде тримати. Бо є заміна одна, друга, третя і ти лише маєш казати: “так сеньйора”»⁴⁷. Чоловіки зайняті, здебільшого, на будівництві. Така робота переважає серед тих, хто працює в Португалії, Чеській Республіці, Російській Федерації та Угорщині. Трудові мігранти в Білорусії, крім роботи на будівництві, зайняті в сільському господарстві; у Польщі – в торгівлі; в Угорщині – в готелях та ресторанах; в Італії та Іспанії – в домашньому господарстві⁴⁸.

Неврегульованість правового статусу заробітчан призводить до того, що умови праці українських мігрантів не завжди відповідають належним нормам. Через нелегальне перебування у країні-реципієнті більшість заробітчан не мають щотижневих вихідних. Режим праці залежить від характеру робіт. Заробітчани, які зайняті у торгівлі, сфері транспорту і зв'язку, переважно працюють без вихідних. Це ж стосується жінок, які доглядають хворих чи літніх осіб. Переважно робочий день українського мігранта тривав з 9 год.

---

⁴⁶ Жінка-банкомат. ІІ «1+1» продакшин» на замовлення ТОВ «Телерадіокомпанія «Студія «1+1». 2013. Відеоматеріали. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=CvfCwsRjPJ8>.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової мірації в Україні / Міжнародна організація праці...С. 47

ранку до 9 год. вечора або навпаки⁴⁹. У сфері будівництва, робочий день не нормований і переважно триває 12–13 год. на добу, інколи й більше, щоправда з перервою на обід. Молодь, яка працює за кваліфікаційним спрямуванням (педагоги, торговці, зайняті в готельному бізнесі), має робочий день строго регламентований роботодавцем⁵⁰.

Взаємини роботодавця з трудовими мігрантами формуються за трьома лініями: гендер, легальний/нелегальний статус і характер роботи. Такі відносини Я. Тарковський описує як стосунки «патрона – клієнта», оскільки вони існують між соціально нерівними фізичними особами⁵¹. Відносини «патрон – клієнт» можна назвати добровільними і взаємовигідними, оскільки обидві сторони отримують користь. У трудовому колективі чоловіків інші погляди на дружбу на роботі: перше місце займає заробіток, щоб забезпечити власну сім'ю. Чоловіки, які працюють переважно на важких фізичних роботах, потрапляють у середовища з мігрантів різних національностей. Про взаємовідносини в такому колективі Юрій розповідав: «Панібратство. Довіряй, але перевіряй. Думаєш, що свої, а ці свої можуть так киданути, що мало не покажется. Ззовні дружба, а всередині кожного недовіра»⁵². «Коли мене і мого товариша звільнили..., – згадував інший мігрант, – він [Бригадир Луїш, Португалія. – Р. М.] повідомив нас на 3 дні раніше, сказав, що зараховує їх як робочі і не наполягав, щоб ми в ці дні виходили на роботу, даючи можливість підшукати щось інше»⁵³.

Жінки, котрі працюють у сфері доглядання, переважно проживають з людиною, яку доглядають. У такому випадку взаємини між мігрантом і сім'єю стають розмитими. Мігрантки стають частиною сімейного життя працедавців: «Мені подобалось те, що моя господиня переживала за мою сім'ю в Україні: помагала речами, продуктами, цікавилась, як почуваються мої батьки...

---

⁴⁹ Інтерв'ю з пані Марією, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], 1958 року народження, записане в м. Львові. 22 квітня 2015 року. Запис зберігається в особистому архіві автора.

⁵⁰ Інтерв'ю з Жінчин Іриною, 1991 року народження, записане в м. Львові через Skype 30 березня 2015 року. Запис зберігається в особистому архіві автора.

⁵¹ Tarkowski J. Patroni i Klienci (Patrons and clients). *Tarkowski J. Socjologia Swiata Polityki*. Warszawa: Instytut Studiow Politycznych Polskiej Akademii Nauk. 1994. Vol. 2.

⁵² Інтерв'ю з Юрієм Ш., [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], 1994 року народження, записане через інтернет-мережу 18 квітня 2015 року. Запис зберігається в особистому архіві автора.

⁵³ День з життя трудового мігранта. *Дзеркало тижня*. 2006. № 39. 14 квітня.

Відчувала, що господарі бояться втратити мене, казали, що я їм підходжу для роботи, а тому старались догодити»⁵⁴. З іншого боку, можна спостерігати соціальну «невидимість» мігранток у домі господарів: «Моя господиня може при мені ходити в роздягнутому вигляді: в майці і трусах»⁵⁵.

Роботодавець, як правило, все ж виступає для мігранта в образі «чужого», який може бути доброзичливим або агресивним. Усімейнення робить мігрантку членом родини працедавця, але часто вона відчуває, що її підкреслена значущість є відносною. Такі взаємини вигідні для обох сторін, адже працедавець має вдома працівницю, якій можна довіряти, а працівниця отримує передбачуваність умов праці та допомогу працедавця в життєвих питаннях.

2. 2. Способи інтеграції в місцеве суспільство. Важливим питанням є те, як іноетнічні мігранти ставляться до того культурного середовища, в яке вони потрапляють, і як їх сприйматиме новий соціокультурний простір. Виникають проблеми етнокультурної безпеки, що пов'язані з формуванням етнічної ідентичності особистості та суспільства, з яким вона себе ототожнює⁵⁶. Збереження етнічної ідентичності допомагає подолати наслідки «культурного шоку». На новому місці іммігрант пристосовується до природних і соціальних умов, мовного середовища, культурного оточення, звичаїв⁵⁷. На цей процес впливає низка чинників, серед яких політичні, економічні та інші умови в країнах-реципієнтах, особливості переїзду, особисті характеристики мігранта, його вік, освіта, кваліфікація, ступінь зацікавленості місцевими ЗМІ, задіяність у соціальних мережах⁵⁸. Адаптація мігранта є двостороннім процесом, що супроводжується важкими переживаннями не тільки з його боку, а й серед людей, які є з ним поряд. Змінюється не тільки особистість мігранта, а й його нове оточення, яке змушене адаптуватися до нової людини⁵⁹.

---

⁵⁴ Інтерв'ю з пані Марією.

⁵⁵ Інтерв'ю з Зоєю Богун, 1988 року народження, записане в м. Львові через Skype 26 жовтня 2016 року. Запис зберігається в особистому архіві автора.

⁵⁶ Блинова О. Є. Психологічні чинники визначення стратегій адаптації трудових мігрантів України в країні працевлаштування. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць* / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. А. Найдюнова, Г. В. Мироненко. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 11. С. 93–102.

⁵⁷ Інтерв'ю з пані Наталею, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане в м. Львові через Skype 16 квітня 2016 року. Запис зберігається в особистому архіві автора; Інтерв'ю з Зоєю Богун...

⁵⁸ Richmond A. H. *Immigration and Ethnic Conflict*. London: Macmillan, 1988. P. 49–52.

⁵⁹ Палагіна Н. С. Особенности социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов в

Психологи виділяють п'ять етапів адаптації мігрантів. Перший називають «медовим місяцем». Для нього характерні ентузіазм і великі сподівання, це щось схоже на «романтику міграції», яка полягає у прагненні до пізнання іншого, нового та невідомого для себе світу шляхом перетворення себе в його частинку⁶⁰. На другому етапі стан тимчасової ейфорії минає, мігрант починає відчувати себе «чужинцем», намагається відійти від реальності та спілкуватися тільки із земляками. Вирішальним є третій етап, на якому мігранти, не зумівши адаптуватись до нової культури, втрачають контроль над ситуацією, розчаровуються і часто повертаються додому. Для тих, хто залишився, настає четвертий етап, коли на зміну депресії приходять оптимізм і впевненість. На п'ятому етапі мігрант повинен повністю адаптуватися (інтеграція)⁶¹.

Про роль мови людина замислюється лише тоді, коли потрапляє в іншомовне середовище. Трудовому мігранту доводиться вивчати мову іншої країни, не забуваючи рідну⁶². Більшість заробітчан на час виїзду за кордон, а особливо на початку 1990-х рр. не володіли або дуже слабо знали мову країни-реципієнта. Це викликало труднощі як у повсякденні, так і в пошуку хорошої роботи, ускладнювало процес адаптації / інтеграції. Через мовні труднощі трапляються курйозні ситуації: «Тяжко було на перший період не знаючи мови, не знаючи міста. Так як робота постійно була що не виходити, було мало часу на вулицю. А постійно треба було бути в приміщенні, то шукала літературу для того щоб вчити мову. Слухала телевізор, слухала, переписала, перепитувалась, словники. Та і мова далася більш менш. Різними методами вчилася мова. Це основний такий бар'єр – мовний. Коли мови не знаєш дуже важко спілкуватися. Не знаєш, не можеш сказати те, що ти думаєш і що потрібно»⁶³.

Чи зможе мігрант з України прийняти інші цінності, іншу модель

преодоленні життєвого кризису: дисс. кандидата психол. наук.: Таганрог, 2007. 175 с.

⁶⁰ Park R. E., Burgess E. W. Competition, Conflict, Accommodation, Assimilation. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www2.pfeiffer.edu/~lridener/courses/compconf.html>. Р. 147.

⁶¹ Тоба М. Психологічні особливості міжкультурної адаптації особистості до нового етнічного середовища. *Соціальна психологія*. 2003. № 1. С. 135.

⁶² Тарасюк І. В. Мовна адаптація як різновид соціокультурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища. *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 7. С. 65–72.

⁶³ Інтерв'ю з Козяр Лідією, 1963 року народження, записане в м. Львові через Skype 23 березня 2017 року. Запис зберігається в Архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.

поведінки в соціумі та знайти своє місце серед «чужих»? В чому проявляється конфлікт внутрішнього «я» під впливом миттєвої і тривалої адаптації до перебування в іншій країні? Легально чи нелегально я крокую містом? Перебування в чужій країні, без дозволу на проживання, провокує відчуття страху і невизначеності. Мігрант-нелегал живе у стані напівневидимості, він дезорієнтований щодо процедури отримання дозволу на проживання, не знає про служби, до яких можна звернутися. Оповідачі говорять про страх перед невідомим і незнайомим середовищем, подолання психологічного стресу від розлуки з рідними та зміни якості життя⁶⁴. Думки мігрантів, переважно, заповнені переживаннями, як складеться ситуація за кордоном, чи знайдуть вони роботу, чи їх не обдурили, як житимуть діти без батьків⁶⁵.

Чи змінилось з прибуттям у нову країну відчуття ейфорії, «свободи», нових можливостей / початок життя з «чистої сторінки» / відірваність від побутових проблем і мрії про їх швидке вирішення на розгубленість / неотримання бажаного? Як сприйняло чуже суспільство «нових» громадян? Для багатьох українців життя за межами своєї країни завжди здавалося чимось кращим: «Звикнутись з новим середовищем чи адаптуватись залежало від того чи була в мене робота чи ні. Коли в мене не було ні роботи, ні нічого, я просила допомоги у знайомих заробітчан, і всі мені відмовляли. Тому що тут кожен сам за себе. І тоді я вже не звертала уваги ні на красу міста, ні на людей, було дуже важко. Я просто блукала по вулицях і думала як далі жити. Думала чи мені варто повертатись додому і що буде тоді, коли я повернусь. А якщо я залишусь, то де шукати роботи і де шукати допомоги? Вже потім, коли все трохи наладилось з житлом, з роботою, я підвчила мову. То вже було після року життя. І мені вже дійсно почало подобатись тут жити. Але було єдине, що мене дуже гризло внутрі – дуже я сумувала за дитиною. У мене постійно була депресія. Я розуміла, що ті гроші, які надсилаю не замінять ні маму, ні мою ласку, ні мою присутність, ні нічого»⁶⁶.

Перше враження від нової країни в багатьох мігрантів залежало від

---

⁶⁴ Філіпова Н. В. Соціальний захист трудових мігрантів...С. 381.

⁶⁵ Жінка-банкомат...

⁶⁶ Інтерв'ю з Зоєю Богун.

емоційного хвилювання через зміну місця проживання чи розлуки з дітьми і близькими («повний хаос», «особисті переживання»). На інших значний вплив справило нове середовище, стан міста чи країни, оточення людей і їх реакції на «новоприбулих», архітектура споруд і вигляд вулиць тощо («Простір у столиці [Римі. – Р. М.]: бульвари, широкі майдани, то було неймовірно красиво після наших голодних 90-х років»; «театр у формі рояля»⁶⁷). Заробітчани намагалися закріпитися на першому місці, а згодом шукали вигідніших пропозицій. Якщо проблеми з облаштуванням не вирішувалися, виникали образи, що обжиті родичі (якщо такі були) не хочуть посприяти, звинувачення в черствості чи захланності. Інша картинка створювалася для рідних в Україні. Це – добре працевлаштування, достойні умови праці, що далеко не завжди відповідало реаліям. Виникав внутрішній конфлікт між щоденною реальністю й тим, що, що надсилалося за робочий день чи тиждень повідомленням в Україну.

Найважчими, як стверджують заробітчани, є перші півроку. Після цього з'являється часткове розуміння місцевих відносин, як правило, вже є добре оплачувана і постійна робота, коло спілкування виходить далеко за межі «роботодавець-мігрант». Тоді зникає невпевненість у майбутньому, переживання відходять на другий план і починається «нове заробітчанське життя», яке має тенденцію до перетворення у звичайну буденність. Попри всі умови та комфорт в новій країні, далеко не кожен мігрант відчуває себе потрібним і захищеним. Чуже суспільство, чужа країна та мова викликають внутрішній дисонанс: «Ні, мені не комфортно. Не так ярко і солодко, як воно здається... Ким би ти тут не був, які би ти документи тут не мав, які би ти податки в казну не платив, ти все одно будеш, або попадеш в таку ситуацію, коли тобі нагадають про те, що ти все таки лишній, що ти все таки емігрант, що ти не є місцевий житель. Як би там не було, тобі все одно час від часу про це нагадують. Не так солодко живеться нам, трудовим мігрантам, як здається людям на Україні: «От вам так добре, там гроші з неба падають, ви такі щасливі». Ні, тяжко пояснити це, але хто був, той це розуміє»⁶⁸. Незважаючи на

---

⁶⁷ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...

⁶⁸ Інтерв'ю з Павлом Заруцьким, 1970 року народження, записане в м. Новий Розділ, Львівська обл. Запис зберігається в Архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.

комфорт європейського життя, багато заробітчан хочуть повернутися на батьківщину і позбутися статусу «трудового мігранта».

2.3. Організація побуту. Основою життя трудового мігранта є здобуття засобів для покращення матеріального рівня родини. Головними проблемами українських заробітчан, згідно з соціологічним опитуванням 2003 р., були: пошук роботи (67,3 %), мовний бар'єр (56,8 %), нелегальний статус (16,6 %), морально-психологічні проблеми (16,5 %), важкі умови праці (15,2 %), продаж робіт і непорядність співвітчизників (11,2 %), житлові умови (10,6 %). Лише 0,8 % респондентів не мали жодних проблем⁶⁹.

Однією з перших проблем є пошук житла. Якщо виїзд організовувала фірма чи агенція, то проблем з цим у більшості випадків не виникало: «Житло мені надала Мальтійська Служба Допомоги з якою я працюю у школі. Тому мені шукати житло не було потрібності»⁷⁰. Натомість виїзд з країни через «десятих знайомих» може мати негативні наслідки для мігрантів: «Коли ж урешті-решт ми переступили поріг цього помешкання, то від побаченого підкосилися ноги. Тут, таки в коридорі, на ліжку лежали чоловік та жінка. Картина була неприглядна. Ми обминули цю пару і ввійшли до кімнати на яку нам вказали. Вона й повинна була стати нашим тимчасовим пристанищем. На підлозі валялися два матраци, а ось вікно було зачинене наглухо»⁷¹. Домогосподаркам чи опікункам переважно надають помешкання в роботодавця. Якщо дозволяють житлові умови, це окрема кімната, хоч інколи дуже маленька. Попри очевидну матеріальну вигідність такої ситуації, вона має і мінуси: мігрант може втратити навик самостійного життя, менше комунікує в соціумі, що часто призводить до депресії та розчарування⁷².

Більшість заробітчан орендують квартири в бідних, переважно неблагополучних районах міст за невелику плату. Облаштування побутових умов залежить від доходів. До прикладу, пан Юрій, який проживає в Польщі,

---

⁶⁹ Городецький О., Шегда Н. Результати соціологічного дослідження «Стан сучасної української еміграції в Італії (травень – червень 2003 р.)». *До Світла*. 2003. № 8 (21). С. 13–17.

⁷⁰ Інтерв'ю з Жінчин Іриною.

⁷¹ Українці в Іспанії. Сторінка асоціації «Українська громада в Іспанії за права, честь і гідність українців». Люба Вега: Ось такі заробітки! / Записав Любомир Калинець. 2 листопада 2013. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ucranianosennmadrid.com/blog/15-richchyu-zarobitchanskoji-eporeji-v-ispniji-prysvyachujetsya-lyuba-veha-os-taki-zarobitky>.

⁷² Інтерв'ю з пані Марією.

подає такі розцінки на житло у Варшаві: «Ліжко-місце» можна орендувати за 350–400 злотих / місяць; кімната в гуртожитку – 500–950 злотих/місяць; однокімнатна квартира – 1000–1500 злотих/місяць⁷³. Українські заробітчани в Неаполі (Італія), стверджують, що квартиру можна зняти від 300 євро/місяць, переважно в багатоповерхівках, які нагадують українські гуртожитки. Самі мігранти таке житло називають «палацом»⁷⁴: «У квартирі в мене є три кімнати, кухня і ванна. Але я не сама проживаю. В мене в квартирі..., що я можу розказати. Є всі умови. Є всі меблі. В мене є шафа в яку я можу поскладати всі свої речі. Тут є кімната де зберігаються антикварні речі. Основне моє улюблене місце дома – то є кухня. Вона мені подобається. Є плитка електрична, є духовка, холодильник, є все, що потрібно. Мені тут комфортно»⁷⁵.

Заробітчани, які проживають з роботодавцями, харчуються разом із ними їхніми ж продуктами. Ті, хто знімає квартиру, як правило, готують собі їжу: «Готувати звичайно, що маю можливість і готую...Кулінарія, то моя улюблена тема. Готую собі переважно гречку. Тут є російський магазин не далеко. Гречка тут в супермаркетах не продається, бо тут її ніхто не купує. Надто складного я нічого не готую, я їм переважно щось таке з здорової кухні. Я їм салат, купую зелений такий, до нього помідори, редиска. Готую собі рибу. Рибу свіжу тут важко купити, продають лише переважно заморожену. Готую ще макарони. Також багато купую замороженої їжі чи різні заморожені товари – піцца, овочі заморожені, броколі, зелений горошок»⁷⁶. Заробітчани харчуються переважно тим, що можна швидко і легко приготувати, адже робота забирає в них багато часу: «макарон із салом, салат з помідорів», «українські страви, щоправда з використанням італійських продуктів», «вареники з картоплею, пасту», «різото й вареники, часом навіть холодець варю», «макарони, супи, оладі, смажу картоплю, рис, гречку, борщ, вареники загалом українські страви»⁷⁷.

Для харчування стараються купувати недорогі продукти, здебільшого зі знижкою або за акціями. Продукти вітчизняного виробництва можна придбати і

---

⁷³ Інтерв'ю з Юрієм Ш.

⁷⁴ Жінка-банкомат...

⁷⁵ Інтерв'ю з Жінчин Іриною.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів.

замовити на стоянках українських мікроавтобусів у суботу та неділю. Окремі мігранти купують побутову техніку, пояснюючи це тим, що вона краща за якістю, ніж українська⁷⁸. Чоловіки страються якнайменше витратити на одяг, а коли доводиться щось придбати, то йдуть, переважно, до «секондхендів» чи недорогих магазинів⁷⁹. Жінки теж зазвичай не витрачають великих коштів на оновлення гардеробу за кордоном. Більшість із них привозять речі щоденного вжитку з собою⁸⁰. Частка коштів, які витрачаються за кордоном, залежить від вартості життя та від характеру міграції. При тимчасових міграціях до сусідніх країн, коли центр життєвих інтересів мігранта залишається в Україні, працівник мотивований до найповнішого переправлення заробітків додому. У випадку тривалої міграції витрати на облаштування за кордоном зростають.

РОЗДІЛ 3.

ПРИСТОСУВАННЯ ДО ЖИТТЯ НАРІЗНО З РОДИНОЮ І ДРУЗЬМИ

3.1. Реакція на виїзд. Проблема відчуження. Одним із негативних наслідків трудової міграції стало соціальне сирітство⁸¹. Еміграція нерідко призводить до розладу в родинних взаєминах, занепаду сім'ї як соціального інституту й родинного виховання⁸². Відбувається утворення неповних, дистантних сімей. Поняття «соціальне сирітство» вперше зустрічається в Національній програмі «Діти України», що була затверджена Указом президента України. В її вступі зазначено, що проблема соціального сирітства загострюється⁸³. Дистантною, за визначенням Ф. Мустаєвої, є така сім'я, в якій життя й діяльність кожного з подружжя через специфіку роботи проходить окремо⁸⁴. Дослідник Н. Антоняк зазначає, що після від'їзду одного чи обох батьків за кордон у дітей часто виникає депресія, небажання спілкуватися з

---

⁷⁸ Інтерв'ю з Жінчин Іриною.

⁷⁹ Інтерв'ю з Юрієм Ш.

⁸⁰ Інтерв'ю з Жінчин Іриною.

⁸¹ Чернета С.Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема... [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012.../Chern.pd

⁸² Іщук С. Соціальні наслідки сучасної трудової міграції. *Новітня міграція: проблема соціального і національного сирітства*. Зб. наук. ст. і вист. за матеріалами круглих столів. Львів. 2010. С. 81.

⁸³ Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема...

⁸⁴ Расвська Я.М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка. *Проблеми сучасної психології*. Зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 13. С. 283.

рідними і друзями, дитина стає дратівливою, тривожною, агресивною, перестає довіряти близьким, а навколишній світ відчувається нею як чужий.

Рішення одного з членів родини стати трудовим мігрантом здебільшого сприймається іншими негативно. Батьки болісно переживають розлуку з дітьми, але пояснюють це вимушеністю і складними життєвими обставинами. Перші місяці адаптації є важкими як для тих, хто поїхав, так і для тих, хто залишився. У дітей відсутність батьків асоціюється, переважно з «болем» «горем», «сумом»⁸⁵, «невирішеністю різних проблем», «відсутністю підтримки» тощо. Розлука в сім'ї є складним етапом перевірки взаємин на міцність: «Пам'ятаю, дуже добре пам'ятаю цей момент. Перед тим він [Батько. – Р. М.] подзвонив до мами і сказав, що в нього є новина для нас. І ми вже всі чекали, думали, ну що то таке. І коли він приходить, вечером з роботи, і каже, що йому поступила пропозиція, щоб працювати за кордоном, то пам'ятаю, ми такі були шоковані. Мама дуже була обурена, ну ми так само, як тато поїде? Як ми будем без тата? Ми собі просто такого не могли уявити, він весь час, навіть на тиждень не виїжджав так далеко. Він завжди був поруч біля нас, і ми знали, якщо в нас якісь проблеми, ми завжди можемо до нього звернутися. Це просто було шоком для нас, і ми не могли того ніяк сприйняти»⁸⁶.

Часто діти мали надію, що переконають батьків відмовитися від задуманого: «Моя мама хотіла їхати в Італію, це було щось страшне для мене, коли я про це почула. Моя мама сказала що можливо, а що робити, тут роботи ніякої нема, такої щоб я вас забезпечила, а ти ростеш, так вона говорила до мене. Може моя сестра троюрідна, цюця Маруся забере мене в Італію. Я настільки була перестрашена, я тоді так сильно сумувала, думаю, Боже, як це моя мама поїде, я їй всіма способами говорила мама ні, я тут сама з ніким не залишуся, ти в мене одна і я не хочу, щоб ти покидала мене і т.д. І моя мама не поїхала, я її відмовила, всілякими способами, я плакала, я будилася вночі, моя мама пам'ятала такі моменти, і вона мені говорила коли я вже піросла, що я

---

⁸⁵ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...; Матеріали анкетування 30 дітей трудових мігрантів...

⁸⁶ Інтерв'ю з Копран Оксаною, 1995 року народження, записане в м. Львові 19 березня 2017 року. Запис зберігається в Архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.

прокидалася вночі, і з плачем кричала мама не їдь»⁸⁷.

Найчастіше мама, яка поїхала за кордон, залишає дітей на батька або ж старших родичів, які не можуть повноцінно займатися вихованням. Через це відбувається відчуження спершу дітей від батька чи опікунів, а згодом – і від матері, яка перебуває за кордоном, бо діти втрачають з нею постійний контакт⁸⁸. Одним із поширених аргументів батьків, які від'їжджають в іншу країну, є такий: «Діти, я їду заради вас, якщо ви мене підведете, я вам цього не прощу!»⁸⁹. Однак після від'їзду батьки вже не можуть вплинути на виховання дитини так, як раніше. Інколи реакцією на власну неспроможність забезпечити сприятливе середовище для виховання дитини стає роздратованість і переважно негативна увага до неї (погрози, постійна критика і лайка), або ж повні відчуженість, нехтування інтересами й духовними потребами дитини.

Чинником, який може спричинити відчуження між мігрантками та їх дітьми, є початок нового подружнього зв'язку за кордоном, яке діти зазвичай сприймають категорично негативно: «Потім ми дізнались, що якби мама там собі знайшла якогось чоловіка. Ну це ми дізнались через нашу тьотку, ну тому що мама нам так прямо не хотіла сказати, бо вона не знала як. І цьоця нам приїхала і то почала потрошки якби роз'яснити, що ваша мама там найшла когось, ну це в той момент був напевно шок для нас двох з сестрою, бо ми пережили, ну по-перше розвод, якби батьків, але так трошки травма така була, а потім ми вже дізнались, що вона собі іншого мужчину знайшла... Я навіть з нею говорити не хотіла я не могла зрозуміти нашо їй той мужчина, якби як в неї є ми, тобто, вона ж приїде до нас назад, буде з нами жити»⁹⁰

У сім'ї, трудовим мігрантом якої є батько, відбувається відчуження між чоловіком та дружиною. Виїзд батька на заробітки діти приймають краще, адже

---

⁸⁷ Інтерв'ю з Оджа Світланою, 1996 року народження, записане в м. Львові 27 березня 2017 року. Запис зберігається в Архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.

⁸⁸ Шпільчак Л. Морально-етичні проблеми розвитку виховання дітей із дистантних сімей, утворених внаслідок трудової міграції батьків. *Новітня міграція: проблема соціального і національного сирітства*. Зб. наук. статей і виступів за мат. круглих столів. Львів. 2010. С. 104.

⁸⁹ Ротаєнко В. Соціальне сирітство як наслідок трудової міграції: проблема та сучасні реалії. *Новітня міграція...* С. 107.

⁹⁰ Інтерв'ю з Вушко Надією, 1996 року народження, записане в м. Львові 22 лютого 2017 р. Запис зберігається в Архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.

він постає як здобувач для сім'ї, той, хто повертається додому з подарунками. Однак саме це спричиняє загострення взаємин між жінкою і чоловіком, який ніби перекупує любов дітей. Тоді мати постає суворою, а тато – турботливим: «У нас мама дуже сувора, а татко суперовий! Коли він приїздить з Чехії, у нас вдома справжній кайф – можна робити все, що заманеться»⁹¹. У дистантних сім'ях функція виховання дітей зводиться до їх матеріального забезпечення. Як правило, за кілька років після від'їзду батьків відбувається взаємне відчуження, а діти поступово перестають потребувати батьківської опіки і любові.

3.2. «Комфортне життя» дитини без батьків. Особливості та форми спілкування з близькими. Виїзд батьків за кордон діти часто сприймають як те, що їх принесли в жертву матеріальному благополуччю. Хоча вони зростають у достатку, але нерідко й з комплексом неповноцінності⁹². Гроші, які заробітчани передають дітям, останні часто використовують бездумно. Одним із наслідків трудової міграції стало поширення серед молоді споживацьких настроїв. Звикнувши до фіксованої грошової суми, діти починають сприймати її як належне, втрачають мотивацію до навчання чи роботи. Таким чином утворилася доволі чисельна група утриманців, які живуть за надіслані гроші. Частина дітей заробітчан орієнтуючись на досвід батьків, які не знайшли можливості реалізуватися в Україні, не бачать також перспективи й для себе.

Водночас переживання за батьків аж до страху повної їх втрати нікуди не зникає. Щодо проявів девіантної поведінки та правопорушень з боку дітей мігрантів, то найчастіше вони є такими: прогулювання уроків, погіршення успішності; дрібні правопорушення (хуліганство, бійки); злочинні дії, крадіжки⁹³. Причинами такої поведінки є послаблення чи відсутність контролю та нагляду з боку дорослих, відчуття вседозволеності, бажання бути дорослим і хибне уявлення про доросле життя.

Брак повноцінної сім'ї діти намагаються компенсувати входженням у менші соціальні групи: клас, товариське середовище, секції, гуртки тощо. Через

---

⁹¹ Кичак О. Ю. Взаємовідносини матері з дітьми у заробітчанських сім'ях Закарпаття на початку ХХІ століття (на основі результатів польових досліджень)... С. 129

⁹² Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/7230/1/Соц%20альн%20та%20психолог%20чн%20особливост%20д%20тей_2.pdf

⁹³ Шебаніц В. Проблеми соціалізації дітей трудових мігрантів. *Новітня еміграція*... С. 183.

брак емоційної підтримки батьків нерідко адаптація до цих середовищ супроводжується труднощами, а образи й невдачі не компенсуються батьківською увагою: «Спочатку було дуже важко кожному з нас. Мама залишила нас з татом, коли нам з сестрою було менше 10 років. Найважче було під час навчального року. Зранку треба було заплести косички, потім допомогти один одному виконати домашні завдання. А ще треба було зварити їсти, щоб не сидіти після школи голодному. Та найгірше було те, що не було маминої ласки та підтримки. Бракує нам її сьогодні... Ми вже стали старші, нам легше звикнути до багатьох речей. Але того болю, що залишається з нами, тої туги за словом «мама» ніхто і ніколи не зможе зрозуміти» (Уляна Басараба, 16 р., м. Зборів, Тернопільська обл.)⁹⁴. Виїзд батьків змінює коло домашніх обов'язків дітей. Часто їм доводиться робити те, що раніше виконували батьки: «Ми з татом навчилися жити без матері. Та хіба це життя? Самі їсти варимо, перемо. Городини обробляємо, а влітку готуємо на зиму салати, компоти. Ніби й не бідуюмо, та все те без радості, в душі порожнеча» (Андрій Коцмира, 14 р., с. Винятинці, Заліщицький р-н, Тернопільська обл.)⁹⁵.

Однією з форм заповнення відсутності у вихованні дитини є контакти через телефон, листування, мобільний зв'язок, скайп. Листування було поширене у 1990-х рр., коли мобільний зв'язок був мало доступний. У листах, заробітчани, розповідали / ділилися почуттями, спостереженнями, планами; писали ніжні слова, надсилали поради, обійми й поцілунки, щоб створити відчуття присутності, близькості: «Привіт мої любі! Я дуже сумую за вами! Я вас дуже люблю! Більш за все на світі! Я цілую і обнімаю вас! Я тут [у Португалії. – Р.М.] не затримаюсь на довго! Ще трішки почекайте»⁹⁶. З розвитком новітніх технологій велика відстань і розлука стали менш помітними. Телефонні розмови, коли голосом можна передати емоції, відіграють неабияку роль у стосунках із дітьми на відстані, особливо в день народження, на інші свята чи під час важливих подій: «Про неприємності намагаюсь не говорити, тому що моя мама гостро та боляче реагує на мої слова.

---

⁹⁴ Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження. Біль. Львів. Артос. 2009. С. 14.

⁹⁵ Там само. С. 67.

⁹⁶ Там само. С. 65.

Я не хочу її засмучувати, адже я живу з нашою родиною, а вона на чужині. Коли лунає її сміх по телефону, мені так радісно. В такі дні я спокійно і міцно засинаю» (Роман Онофрійчук, 17 р., Вінницька обл.)⁹⁷. Найчастіше сім'ї заробітчани спілкуються через мобільний зв'язок, Skype, соціальні мережі⁹⁸. Найпоширенішими темами є життєві та побутові справи⁹⁹.

Проаналізовані матеріали опитування дітей трудових мігрантів, значна частина яких тривалий час прожила без когось із батьків, дозволяють виявити, як відбувалося пристосування до нової реальності з їх боку та як змінилося сприймання: від неприйняття та образи – до несподіваного виявлення позитивів. Наївним було б думати, що весь час дитини заповнений сумуванням за близькими. У дітей трудових мігрантів формується більш доросла і самостійна поведінка порівняно з їх однолітками, які живуть з батьками.

РОЗДІЛ 4. ФОРМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ

4.1. Образи чужої / рідної землі: контент-аналіз матеріалів інтерв'ю. На основі інтерв'ю з трудовими мігрантами був здійснений контент-аналіз, який дав змогу виокремити текстові секвенції, що відображають сприймання образів чужої / рідної землі.

Вторинне кодування	Первинне кодування	Текстові секвенції
шок, страх	Перше враження від чужого суспільства і культури викликає стан шоку, оскільки все чуже, незнайоме, інше	<i>Трохи був шок. Місто Мадрид – велике місто, я з меншого міста. Місто Черкаси є невеличким... Звісно відчувається, що інша мова, інша культура, все якесь інше і чуже. Зовсім другий стиль життя. Ми зрозуміли, що приїхали в Європу. Вони є більш культурнішими і більш спокійнішими... У них все більш нове. Хоч в один час все незнайоме, але все подобається. Звернула увагу на легкість добирання в будь-який куток міста. Є хороше метро і автобуси¹⁰⁰.</i>
		<i>Перше враження був страшенний шок, страшенний. Приїхали в Чехію, була глибока ніч, кругом по трасі великі бігборди, все написано на чужій мові незрозумілій, кругом все горить вогнями, все освічується, всі, навіть самі тупікові вулиці, куди завозили людей, розвозили, села, все кругом освічується. [...] Ну, багато, багато такого, що немає у нас і, перш за все, багато такого було незрозумілого, що написано, що за знаки, що за малюнки. Ну, так що, в деякій мірі це був шок¹⁰¹.</i>

⁹⁷ Там само. С. 98.

⁹⁸ Матеріали анкетування 30 дітей трудових мігрантів...

⁹⁹ Там само; Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...

¹⁰⁰ Інтерв'ю з Зоєю Богун.

¹⁰¹ Інтерв'ю з Людмилою Коптійчук, 1975 року народження, записане у м. Львові 1 квітня 2017 р. Запис

		<p><i>Спочатку, це був шок. Бо насправді Лондон – це лише двохповерхові будинки, які створюють атмосферу затишку. Шокувало спокійне ставлення до сексменшинств, після України з відверто осуджуючим ставленням до такого. Також кількість різноманітних націй, які тут проживають¹⁰².</i></p> <p><i>Порядок, чистота, привітні люди – такою я бачила Європу по телевізору. От заїжджаємо ми в Неаполь, сходимо на Гарібальді – перший шок. Бомжси, великі бідони з пацатули, мусара... і так... А де ж Паваротті, а де ж всьо решта?¹⁰³.</i></p>
захоплення	Захоплення за кордоном викликають дороги, чистота, привітність людей, архітектура, життєрадісні пенсіонери	<p><i>Вперше я приїхав до Ярослава (Польща)..., ну найперше одразу по митниці помітно що Європа. Прибиральник на машині для гольфу..., все моніторизовано, чисто... Далі дорога чудова; новенькі дорожні знаки, природа не відрізняється, лишень часто при дорозі можна зустріти козуль, їжачків¹⁰⁴.</i></p> <p><i>Ну по-перше велику увагу звернув на їхні дороги, їхній стан доріг, потім велике враження було від того, що побачив їхніх пенсіонерів, тобто людей кому за сімдесят, то дуже велике було враження тому що наші люди в такому віці і їхні люди в такому віці – це можна сказати небо і земля... то теж було так вражає. Ну так взагалі з часом були такі моменти, ну зараз тяжко згадати, бо вже багато років пройшло. Зараз воно так перемішалось, зараз зовсім по-іншому дивинися, оригінальна природа канешно, кожен клатчик землі де (тільки) можливо зроблено зеленим, там щось росте, там щось лишається, збирається якийсь врожай. Нема такої землі, щоб вона стояла пустувала і на ній бурян ріс¹⁰⁵.</i></p> <p><i>Перше враження – це дороги. Відносно дуже хороші дороги, навіть у селах дороги хороші. Це саме перше. Я проїхав всю Європу. Я їхав машиною. Їхав я через Венгрію, Словенію і Італію. Дороги дуже класні – їдеш і радіє душа. Наступне... Італія відносно чиста країна. А вулицях відносно чисто... Гарна архітектура. В містах і селах багато архітектурних старих будівель, яким уже є по багато років. Тому що у них не було тут якихось серйозних бойових дій під час Другої світової війни... воно тут їх не зачепило. Тому в них збереглося багато старих музеїв, монастирів, замків. Хочу доповнити, що по різних регіонах Італії є своя особлива архітектура... Особливе місто в Італії, то є Флоренція... забути просто не можу¹⁰⁶.</i></p>
іншування	за деякий час перші емоції (страх і захоплення) змінюються на стійке відчуття іншості, яке підкреслює навіть природа	<p><i>Я приїхала в листопаді. Зими тут як такої немає. Но в Португалії нема снігу. Тут завжди дуже волого. Ми живемо в 15 км від океану. Тут є місяць дощів. Тут так волого і опалення немає. Дуже важко звикнутись з тим і просто неможливо¹⁰⁷.</i></p> <p><i>Тут все інше. Мене не просто чимось здивувати, але є така штука. Вони дуже вдало, дуже розумно, поєднують з природою. Наприклад, посеред дороги можуть рости дерева</i></p>

зберігається в Архіві Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.

¹⁰² Інтерв'ю з Наталією Мурашевою.

¹⁰³ Проект НАШИ (Ч. 1)...

¹⁰⁴ Інтерв'ю з Юрієм Ш.

¹⁰⁵ Інтерв'ю з Павлом Заруцьким.

¹⁰⁶ Інтерв'ю з Андрієм Пилипишиним.

¹⁰⁷ Юлією Опанасюк, 1992 року народження, записане в м. Львові через Skype 4 жовтня 2016 року. Запис зберігається в особистому архіві автора.

		<i>або в скелі вирізані тунелі. Тут скеляста місцевість. Олені ходять біля магазинів, на заправках¹⁰⁸.</i>
«творення» українського дому за кордоном	атмосфера українського дому відтворюється через сільськогосподарські культури і предмети традиційної культури	<i>Ми живемо в сільській місцевості, і довкола мого будинку поля. Їх кожного року тут... помідори, огірки капуста, кукурудза росте, пшениця. Ці лани пшениці, що в мене під домом, то саме, що і в Україні. Тому... Мій тато розводить кролів, ми садимо картоплю. Ми смородину посадили... В нас всі дерева як в Україні. У мене все нагадує Україну. До нас як приїжджають гості, то кажуть нам, що вони як в Україну приїжджають, що нема різниці. У мене вдома глиняний посуд є. Я везла тарілки глиняні, там глечики з України¹⁰⁹.</i>
	почувати себе затишно, як удома, можна виявляючи подібність архітектури	<i>Архітектура дуже нагадує Україну у нашому місті. Є історична частина міста та... Ну стара частина міста. Вона має вузькі вулички. Старі, старі будинки. Ще такі цегляні, ще така цегла дуже стара. Бруцятка. Мені ота частина міста – історична – нагадує Львів. Ваш старий Львів. Наший старий Львів. Дуже нагадує. Маю двох друзів зі Львова. Вони цього не заперечують. Вони зі мною погоджуються. Арки такі самі знаєш, такі вузькі дверцята, де в будиночок входиш; якісь такі закавулочки, де проїхати може ну маленька машина¹¹⁰.</i>

Перша умовна група об'єднує текстові секвенції, які передають емоції / враження від знайомства з «новою» / «чужою» країною. Тут бачимо зміну двох емоційних станів – шоку і захоплення. Можна простежити певне розчарування через перебільшені очікування. Велике враження справляє архітектура, дороги і чистота на вулицях. Щоправда, в окремих випадках чистота виявилась «умовною». Дві текстові секвенції об'єднанні умовною групою щодо асоціації окремих місцевостей за кордоном з Україною, вказують на те, що українці, перебуваючи за кордоном, далеко від рідної домівки, намагаються в усьому шукати «своє» для духовного і естетичного задоволення. Дехто з трудових мігрантів створює середовище, яке повністю нагадує Україну, а хтось шукає українське серед архітектурних пам'яток, стареньких вуличок тощо.

4. 2. Формування «українського простору» за кордоном. Міграція – це соціальний процес, який відповідає самоорганізації суспільства і дає можливість реалізувати право людини на вибір місця проживання. Важливою складовою іммігрантської спільноти є функціонування таких соціальних інститутів, як громадські й церковні організації. Вони посилюють суспільну консолідацію і поживляють внутрішню етнічну комунікацію. У багатьох країнах-реципієнтах церква виступає єдиним місцем, яке збирає українців

¹⁰⁸ Інтерв'ю з Василем Козаком, 1987 року народження, записане в м. Львові через Skype 26 вересня 2016 року. Запис зберігається в особистому архіві автора.

¹⁰⁹ Інтерв'ю з Марією Пригода.

¹¹⁰ Інтерв'ю з Андрієм Пилипишиним.

разом. На початку четвертої хвилі трудової міграції українці відвідували різні церкви, адже «Бог всюди однаковий»¹¹¹. Зараз багато де діють українські храми. На першому етапі адаптації Церква надає заробітчанами серйозну психологічну підтримку, адже для багатьох із них розлука з рідними була великим стресом. До духовних наставників йшли з різними потребами – знайти роботу, квартиру, допомогти повернутися в Україну тощо¹¹².

Осередком формування українських закордонних спільнот є душпастирські центри Греко-католицької церкви, що виникають усюди, де проживають трудові мігранти, але найбільше їх у традиційно католицьких країнах південної Європи¹¹³. За даними Т. Гринчишина, нині в країнах ЄС функціонують 450–500 спільнот УГКЦ¹¹⁴ і їх кількість постійно зростає. Так, якщо на 2008 рік в Італії було близько 120 громад цієї Церкви¹¹⁵, то на сьогодні – 139¹¹⁶. Українські громади об'єднуються в ширші асоціації. Так, в Іспанії налічується 16 громадських організацій українських заробітчан і «Федерація українських асоціацій в Іспанії» («ФАІ», об'єднує 9 товариств)¹¹⁷. До її складу входять громадські об'єднання: асоціація «Україна» (Валенсія), «Співвітчизники» (Овіедо), «Славутич» (Аліканте), «Іспано-український альянс» (Фігерес) та ін. Українські громади за кодомом активні у збереженні українських пам'яток. Так, представники українських громад Німеччини, Італії, Франції, Португалії, Румунії брали участь в освяченні відновленого хреста на могилі С. Бандери в Мюнхені¹¹⁸. На заході була присутня делегація з України, голова Проводу ОУН С. Романів і Генеральний консул України в Мюнхені

---

¹¹¹ Інтерв'ю з пані Марією.

¹¹² Отець Віктор Пархоменко: «Іспанські священники заздять, що я маю таку велику кількість парафіян». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ucranianosmadrid.com/blog/do-15-richchya-ukrajinskoji-trudovojimihratsiji-v-ispniji-otets-viktor-parhomenko-ispanski-svyaschenyky-zazdryat-scho-ya-mayu-taku-velyku-kilkist-parafijan>.

¹¹³ Марков І. Сучасні міграції у соціодинаміці глобалізованого суспільства: теоретичні аспекти постановки проблеми. *Українознавчий альманах*. Вип. 7. Київ. 2012. С. 33.

¹¹⁴ Там само. С. 3.

¹¹⁵ Зовнішня трудова міграція населення України. Київ. 2009. С. 220.

¹¹⁶ Там само... С. 3.

¹¹⁷ Українська громада в Іспанії: історія та сучасність [Електронний ресурс]. Розділ: Закордонні українці. Посольство України в Королівстві Іспанія та Князівстві Андорра. Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/spain/ua/publication/content/7926.htm>.

¹¹⁸ На могилі Бандери в Мюнхені освячено відновлений хрест. «Українська громада Іспанії за права, честь і гідність українців». Іспанія. 19 жовтня. 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ucranianosmadrid.com/blog/na-mohyli-bandery-v-myunheni-osvyacheno-vidnovlenyj-hrest>.

В. Костюк. Такі акції свідчать про зв'язок заробітчан громади з Батьківщиною.

Для деяких мігрантів засобом збереження ідентичності стає творчість. Вони пишуть про себе, заробітчанське життя і міграційний досвід, публікують тексти в журналах української діаспори. У лютому 2006 р. в Італії було засновано інформаційно-аналітичне видання українців «Українська газета»¹¹⁹, яка інформує про життя заробітчан і допомагає інтегруватися новим мігрантам. На сторінках часопису «До Світла»¹²⁰ опубліковано твори Оксани Пронюк «Під арками. З життя української громади 2003–2006 рр.», Анни Ніклевич «Послання Президентів Кучмі»; Марії Раїнчук «Слово до Президента» та ін.

Українська громадськість за кордоном не залишається байдужою до проблем Батьківщини, намагається надати допомогу і показати солідарність. До прикладу, у 2014 р. в Римі відбувся «Марш миру» на підтримку України, проти російської агресії. На нього з'їхалося багато українських заробітчан з різних міст. З українською символікою вони пройшлися римськими вулицями під спів гімну України¹²¹. Розвивається волонтерський рух – спершу в рамках Революції гідності, згодом – для української армії та постраждалих від російсько-української війни. До активних волонтерів належить 37-річний Олег Мороз з Ловере, на півночі Італії¹²². Завдяки його зусиллям та за підтримки української громади Ловере, в Україну для бійців АТО передають берці, теплу білизну, балаклави тощо. Таку діяльність ведуть більшість українських громад. Вони також організовують благодійні акції на підтримку дітей, які постраждали від війни на Донбасі. Так, у липні 2015 р. в Римі та Мілані відбулися акції «Подаруй дитині шкільний ранець»¹²³. Нерідко саме українські заробітчани привертають увагу на Заході до України й розповідають про неї правду.

---

¹¹⁹ «Українська газета». Про нас. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/pro-nas/uncategorised/pro-nas.html>

¹²⁰ Одинець С. Українськість у дії: репрезентації етнічної та національної ідентичностей в транснаціональному середовищі українських мігранток в Італії. *Народознавчі зошити*. 2015. № 6 (126). С. 1442.

¹²¹ Центральною частиною Риму пройшов український «Марш миру». *Українська газета*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/gromada/tcentralnoiuchastinoui-rima-proishov-ukra-nskii-marsh-miru.html>

¹²² Олег Мороз. Два роки неустанної волонтерської роботи на допомогу армії. *Українська газета*. Італія. 10 лютого 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/oleg-moroz-dva-roki-neustanno-volontersko-roboti-na-p-dtrimku-arm.html>

¹²³ Долучись до благодійної акції «Подаруй дитині шкільний ранець» у Римі та Мілані! *Українська газета*. Італія. 1 липня 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/gromada/doluchis-do-blagod-ino-akte-podarui-ditin-shk-linii-ranetc-u-rim-ta-m-lan.html>

ВИСНОВКИ

Формування міграційних потоків, що вже названі «ною», або «четвертою хвилею» української еміграції, розпочалося на початку 90-х рр. ХХ ст. у кризових умовах економічної нестабільності, в якій опинилася Українська держава після розпаду СРСР. Водночас навколо феномену трудової міграції вже створено багато міфів та стереотипів. Дане дослідження є спробою вийти за усталені межі трактування міграції в соціально-економічній та політико-правовій площині і звернути увагу на головну дійову особу цього соціального явища – українського мігранта і його сім'ю. Такий підхід дав змогу показати трудового мігранта як активну дійову особу, яка наділена особливими якостями й готова на свідомі та рішучі дії заради досягнення своїх цілей.

«Четверта хвиля» трудової міграції українських громадян до країн Європи здійснювалася без державної підтримки з боку України. Мігранти в усьому розраховували на себе, рідних чи знайомих. Така міграція характерна для початку 1990-х рр. ХХ ст., коли українці вперше виїжджали у віддалені країни на заробітки. На обсяги трудової міграції українців до ЄС, як легальної так і нелегальної, впливала міграційна політика та економічне становище країн роботодавця, адже саме в цей час європейські країни переживали демографічну кризу і відчували залежність власної економіки від зовнішніх трудових ресурсів. Протягом усього періоду незалежності України відбувається переорієнтація українських мігрантів на європейські країни, які завдяки кращому економічному розвитку і дотримання прав людини, ставали безпечнішими для перебування українців. Серед популярних країн-роботодавців уже довгий час залишаються Італія та Росія. З кожним роком спектр вибору країн для трудової міграції збільшується, і заробітчани освоюють нові держави-рецепієнти у пошуках кращих умов працевлаштування.

Рухом виїзду на заробітки стає бажання допомагати рідним, які залишились в Україні, комфортно жити, натомість звичайна цікавість пізнати щось нове (місцеві традиції, мову) серед мотивів перебувають на останньому місці. Більшість трудових мігрантів здійснила поїздку за кордон, через скрутне фінансове становище сім'ї. Чимало з них не бачили перспективи покращення життя на Батьківщині і з надією на «щастя» вирушали в його пошуках. Частина

заробітчан розчаровувалась у кар'єрних можливостях в Україні. Останніми роками однією з головних причин міграційного потоку українських громадян стало прагнення до об'єднання родини. Це є показником стабільності, якого змогли досягти мігранти першого етапу «Четвертої хвилі» зовнішньої трудової міграції. Основними мотивами повернення на Україну молодь вбачає створення сприятливих умов реінтеграції – підвищення загального рівня життя, що сприятиме зниженню зовнішньої міграційної активності українців.

Сферу зайнятості громадян України у країнах ЄС варто розмежовувати за гендерною ознакою. Чоловіки зайняті, переважно, у будівельній, готельно-ресторанній або ж частково у торгівельній сферах. Жіноча міграція представлена у таких напрямках зайнятості, як обслуговування і нечисленно в готельно-ресторанній сфері зайнятості. Трудові мігранти України, як правило, на зовнішніх ринках користуються великою популярністю. Вони мали можливість займати хороші робочі місця і отримувати досить високу заробітну плату, але це не стосується нелегальних мігрантів, які перебувають у значно гіршій ситуації. Утім, умови життя і праці заробітчан є гіршими, ніж у місцевого населення, а зарплати нижчими, що пояснюється згодою мігрантів на будь-які умови праці через високу за українськими мірками винагороду.

Для заробітчан головними завданнями повсякдення стає подолання культурного шоку і стресів, адаптація до кардинально нових умов життя в іноетнічному суспільстві, вивчення мови і пристосування до відносин з близькими на відстані. Більшість українців вдало адаптуються, свідченням чого є їх кількарічне перебування у статусі трудових мігрантів і поширеність міжетнічних шлюбів (українські жінки часто виходять за представників країн, в яких працюють). Незважаючи на «комфорт» європейського життя, багато заробітчан хочуть повернутися на Батьківщину і позбутися статусу «трудового мігранта». Тривалий час перебування за кордоном та й саме суспільство-реципієнт підштовхують трудових мігрантів до так званого процесу «пошуку своїх», об'єднання у громади, товариства, спілки, асоціації трудових мігрантів на місцях тощо. Велика роль у консолідації українських заробітчан за кордоном належить релігійним установам, особливо Греко-католицькій церкві. Окрім задоволення духовних потреб церква надає

українським заробітчанами прихисток і в окремих випадках навіть матеріальну допомогу тим, хто став жертвами шахраїв у зв'язку з нелегальною міграцією.

Попри перебування поза межами Батьківщини заробітчани стараються дотримуватись українських традицій і свят. Найбільше це простежується у святкуванні Великодня та Різдва, коли численні групи українців можна зустріти у місцевих парках країн перебування, де, зазвичай, збирається українська громада. Щоправда, за якийсь час українські традиції у свідомості заробітчан переплітаються з місцевими, витворюючи цим своєрідну «культуру трудового мігранта», а це загострює питання збереження національної та релігійної ідентичності. Для частини мігрантів, які живуть і працюють за кордоном, збереження національної ідентичності крізь призму українських традицій є, насамперед, потребою не-асиміляції в місцеве середовище країни перебування.

Повсякдення дітей трудових мігрантів проходило в середовищі найближчих родичів та однолітків. Брак повноцінної сім'ї діти намагаються компенсувати входженням у менші соціальні групи: клас, середовище друзів, різні секції, гуртки тощо. У дітей заробітчан виникає проблема адаптації до життя в неповній сім'ї чи до нового соціального середовища. Вони відчують брак емоційного спілкування та підтримки батьків. Взаємини батьків-мігрантів і дітей порушуються. Ефект присутності батьків створює віртуальне спілкування. У більшості дистантних сімей є «традиційний день», коли рідні виходять на зв'язок скайпом. Діти, зазвичай, розповідають батькам про повсякдення (що робили; як справи в школі; чи слухають рідних; чи добре поводитись; що хотіли б отримати в подарунок тощо). Саме в таких розмовах часто виникають незручні паузи, які підкреслюють відчуженість.

Життєва історія кожного трудового мігранта і його сім'ї є унікальною і своєрідною. Хтось залишається поза межами Батьківщини і намагається створити там частинку «рідної України», а хтось і після десяти років проживання на чужині повертається додому, де вже все одно не може відчутися себе «своїм», конструюючи сімейний добробут й майстерно приховуючи пережиті драми від зайвих очей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Неопубліковані джерела

Архівні матеріали

1. Державний Архів України Львівської області. Ф. – Р-221. Оп. 4. Спр. 162. Арк. 96. (Кошторис і штатний розпис облвиконкому за 1997 р.).
2. Державний Архів України Львівської області. Ф – Р-221. Оп. 4. Спр. 452. (Львівська обласна державна адміністрація. Організаційне відділення. Документи про роботу відділу (плани, інформація, довідки та ін.).
3. Державний Архів України Львівської області. Ф – Р-221. Оп. 4. Спр. 519. (Листування з Адміністрацією Президента України з питань діяльності обласної адміністрації. Том 1.).
4. Державний Архів України Львівської області. Ф – Р-221. Оп. 4. Спр. 537. Арк. 67–69, 110, 122, 203, 205, 484. (Загальний відділ. Сектор протоколу. Розпорядження голови облдержадміністрації та додатки до них № 1–22.).
5. Державний Архів України Львівської області. Ф. – Р-221. Оп. 4. Спр. 162. Арк. 96. (Кошторис і штатний розпис облвиконкому за 1997 р.).
6. Державний Архів України Львівської області. Ф. – р-221. Оп. 3. Спр. 1317. Арк. 51–53. (Кошторис і штатний розпис облвиконкому за 1992 р. № 1–28).

Матеріали усної історії та анкетування

Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка

7. Інтерв'ю з Вушко Надією, 1996 р. народж., записане у м. Львові 22 лютого 2017 р.
8. Інтерв'ю з Заруцьким Павлом, 1970 р. народж., записане у м. Новий Розділ Львівської обл.
9. Інтерв'ю з Козяр Лідією, 1963 р. народж., записане в м. Львові через Skype 23 березня 2017 р.
10. Інтерв'ю з Копран Оксаною, 1995 р. народж., записане у м. Львові 19 березня 2017 р.
11. Інтерв'ю з Коптійчук Людмилою, 1975 р. народж., записане у м. Львові 1 квітня 2017 р.
12. Інтерв'ю з Оджа Світланою, 1996 р. народж., записане у м. Львові 27 березня 2017 р.

Особистий архів авторки

13. Інтерв'ю з Богун Зоєю, 1988 р. народж., записане у м. Львові через Skype 26 жовтня 2016 р.
14. Інтерв'ю з пані Василюною [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане у м. Львові через Skype 19 жовтня 2016 р.
15. Інтерв'ю з Гаїною Максимом, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане у м. Львові через Skype 11 жовтня 2016 р.
16. Інтерв'ю з Горшуновою Оксаною, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане у м. Львові через Skype 28 жовтня 2016 р.
17. Інтерв'ю з Жінчин Іриною, 1991 р. народж., записане у м. Львові через Skype 30 березня 2015 р.

18. Інтерв'ю з Козаком Василем, 1987 р. народж., записане у м. Львові через Skype 26 вересня 2016 р.
19. Інтерв'ю з пані Марією [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], 1958 р. народж., записане у м. Львові. 22 квітня 2015 р.
20. Інтерв'ю з пані Наталею [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане у м. Львові через Skype 13 жовтня 2016 р.
21. Інтерв'ю з Наталією Мурашевою, 1988 р. народж., записане через Інтернет 6 квітня 2015 р.
22. Інтерв'ю з пані Оленою [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане у м. Львові через Skype 16 жовтня 2016 р.
23. Інтерв'ю з Юлією Опанасюк, 1992 р. народж., записане у м. Львові через Skype 4 жовтня 2016 р.
24. Інтерв'ю з Андрієм Пилипишиним, 1987 р. народж., записане у м. Львові через Skype 23 березня 2016 р.
25. Інтерв'ю з Марією Пригодою, 1994 р. народж., записане у м. Львові через Skype 24 березня 2016 р.
26. Інтерв'ю з Юрієм Ш. [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], 1994 р. народж., записане через Інтернет 18 квітня 2015 р.
27. Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів, проведеного у 2015 р., на тему: «Життя поза межами Батьківщини».
28. Матеріали анкетування 30 дітей трудових мігрантів, проведеного в 2016 році, на тему: «Життя дітей після від'їзду батьків за кордон».

Опубліковані джерела Статистичні матеріали

29. Державна служба статистики Укаїни [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
30. Міграційний профіль України 2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf

Збірники документів і матеріалів

31. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження. Біль. Львів: Артос. 2009. 180 с.

Преса

32. Гайдуцький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність. *Дзеркало тижня*. 2007. 21 квітня. № 15. С. 8.
33. Городецький О. Шегда Н. Результати соціологічного дослідження «Стан сучасної української еміграції в Італії (травень – червень 2003 р.)». *До Світа*. 2003. № 8 (21). С. 13–17.
34. День з життя трудового мігранта. *Дзеркало тижня*. 2006. № 39. 14 квітня.
35. Долучись до благодійної акції «Подаруй дитині шкільний ранець» у Римі та Мілані! *Українська газета*. 2015. 1 липня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/gromada/doluchis-do-blagod-ino-aktc-podarui-ditin-shk-lnii-ranetc-u-rim-ta-m-lan.html>.
36. Малиновська О. Трудова міграція населення України: чого чекати в найближчому майбутньому? *Міграція. Всеукраїнська інформаційно-аналітична щомісячна газета*. 2015.

29 квітня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1/>

37. Мороз О. Два роки неустанної волонтерської роботи на допомогу армії. *Українська газета*. 2016. 10 лютого. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/oleg-moroz-dva-roki-neustanno-volontersko-roboti-na-p-dtrimku-arm.html>.

38. Українська газета. Про нас. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/pro-nas/uncategorised/pro-nas.html>

39. Центральною частиною Риму пройшов український «Марш миру». *Українська газета*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/ukranskatalia/ukranskatalia/gromada/tcentralnoiu-chastinoiu-rima-proishov-ukra-nskii-marsh-miru.html>

Монографії та статті

40. Блинова О. Є. Психологічні чинники визначення стратегій адаптації трудових мігрантів України в країні працевлаштування. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: Зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України; за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 11. С. 93–102.

41. Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дискантних сімей трудових мігрантів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://lib.iitta.gov.ua/7230/1/Соцальн_та_психолог_ичн_особливост_д_тей_2.pdf](http://lib.iitta.gov.ua/7230/1/Соц%20альн%20та%20психолог%20ичн%20особливост%20дітей_2.pdf)

42. Гаврилишин П. М. Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011). Брустурів: Дискурс. 300 с.

43. Герасименко Г., Позняк О. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України. Демографія та соціальна економіка. 2006. № 1. С. 46–54.

44. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт, 2013. 96 с.

45. Зовнішня трудова міграція / За ред. Чебанова В. Г. Київ, 2009. 120 с.

46. Ішук С. Соціальні наслідки сучасної трудової міграції. *Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства*: Зб. наук. статей і виступів за матеріалами круглих столів / Уклад. Клячковська І. М., Гумницька Н. О. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. С. 79–83.

47. Касьянова М., Ширма О. Особливості трудової міграції населення України (1991–2011). *Історія*. 2013. № 3. Травень – червень. С. 106–109.

48. Кичак О. Ю. Взаємовідносини матері з дітьми у заробітчанських сім'ях Закарпаття на початку ХХІ століття (на основі результатів польових досліджень). *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2013. Вип. 2 (31). С. 126–129.

49. Кулик В. Внутрішні та зовнішні виміри регулювання міграційних процесів. *Гідна праця та трудова міграція в Україні*. Мат. міжнар. експертного круглого столу (Київ, 25. 11. 2008 р.). Київ: Друкарня ТОВ «ПЦ «Скайтек», 2009. С. 25–34.

50. Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав. Київ.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. 2010. 176 с.

51. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи регулювання. Київ: НІСД, 2011. 40 с.
52. Макаров І. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження. Львів, 2009. 248 с.
53. Марков І. Сучасні міграції у соціодинаміці глобалізованого суспільства: теоретичні аспекти постановки проблеми. *Українознавчий альманах*. Вип. 7. Київ, 2012. С. 30–33.
54. Мидловець У. С. Жінки та міграція. / Ред. К. Левченко. Харків: Права людини, 2010. 96 с.
55. Населення України. Трудова еміграція в Україні. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.
56. Одинець С. Українські мігрантки в Італії: соціально-демографічний портрет й основні фактори міграційного процесу у перспективі останнього десятиліття. *Народознавчі зошити*. № 4 (112). 2013. С. 600–607.
57. Одинець С. Українськість у дії: репрезентації етнічної та національної ідентичностей в транснаціональному середовищі українських мігранток в Італії. *Народознавчі зошити*. № 6(126). 2015. С. 1436–1446.
58. Особливості зовнішньої трудової міграції молоді в сучасних умовах / О. М. Балакірева (керівник авт. кол.), О. О. Яременко, О. Г. Левцун та ін. Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. 124 с.
59. Палагіна Н. С. Особенности социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов в преодолении жизненного кризиса: дис. кандидата психол. наук: 19.00.05. Таганрог, 2007. 175 с
60. Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібн. для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. Київ: «АтрЕК», 1997. 256 с.
61. Раєвська Я. М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка. *Проблеми сучасної психології*. Зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Вип.13. С. 280–290.
62. Рибаківа Т. О. Стан та перспективи трудової міграції між Україною та Європейським Союзом в умовах Євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2016. Вип. 7 (3). С. 45–49.
63. Ротаєнко В. Соціальне сирітство як наслідок трудової міграції: проблема та сучасні реалії. *Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства*: Зб. наук. статей і виступів за матеріалами круглих столів / Уклад. Клячковська І. М., Гумницька Н. О. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. С. 98–109.
64. Стан сучасної української трудової міграції. Івано-Франківськ, 2007. 24 с.
65. Тарасюк І. В. Мовна адаптація як різновид соціокультурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища. *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 7. С. 65–72.
66. Тоба М. Психологічні особливості міжкультурної адаптації особистості до нового етнічного середовища. *Соціальна психологія*. 2003. № 1. С. 134 – 139.
67. Філіпова Н. В. Соціальний захист трудових мігрантів у країнах ЄС та в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*: Зб. наук. пр. Харків: Вид-во. ХарРІ НАДУ «Магістр», 2013. № 1 (43). С. 378–385.
68. Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012.../Chern.pd.

69. Шебаніц В. Проблеми соціалізації дітей трудових мігрантів. *Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства*: Зб. наук. статей і виступів за матеріалами круглих столів / Уклад. Клячковська І. М., Гумницька Н. О. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. С. 183–190.

70. Шпільчак Л. Морально-етичні проблеми розвитку виховання дітей із дискантних сімей, утворених внаслідок трудової міграції батьків. *Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства*: Зб. наук. статей і виступів за матеріалами круглих столів / Уклад. Клячковська І. М., Гумницька Н. О. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. С. 103–107.

71. Dossier Statistico Immigrazione Caritas–Migrantes 2010 nell'anno del suo XX anniversario. Roma: Edizioni Idos, 2010. 508 p.

72. Gramaglia E. La schizofrenia dell'accoglienza. Legge Martelli, Turco–Napolitano, Bossi – Fini: la legislazione dell'immigrazione [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rivistapaginauno.it/la_schizofrenia_dell%27accoglienza.php

73. Park R. E., Burgess E. W. Competition, Conflict, Accommodation, Assimilation. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www2.pfeiffer.edu/~lridener/courses/compconf.html>.

74. Richmond A. H. Immigration and Ethnic Conflict. London: Macmillan, 1988. 218 p.

75. Tarkowski J. Socjologia Swiata Polityki. T. 2: Patroni i Klienci (Patrons and clients) / Słowo wstępne E. Tarkowska. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1994. 184 s.

Інтернет-ресурси

76. Гірки історії тернопільських заробітчан. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.0352.ua/news/220295>.

77. Інформаційна довідка щодо врегулювання пенсійних прав осіб, які працюють за межами України. Міністерство закордонних справ України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.

78. Жінка-банкомат. ІІ «1+1» на замовлення ТОВ «Телерадіокомпанія «Студія «1+1». 2013. Відеоматеріали. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=CvfCwsRjPJ8>.

79. На могилі Бандери в Мюнхені освячено відновлений хрест. «Українська громада Іспанії за права, честь і гідність українців». Іспанія. 19 жовтня. 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ucranianosmadrid.com/blog/na-mohyli-bandery-v-myunheni-osvyacheno-vidnovlenyj-hrest>.

80. Отець Віктор Пархоменко: «Іспанські священики заздять, що я маю таку велику кількість парафіян». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ucranianosmadrid.com/blog/do-15-richchya-ukrajinskoji-trudovojimihratsiji-v-ispniji-otets-viktor-parhomenko-ispanski-svyaschenyky-zazdryat-scho-ya-mayu-taku-velyku-kilkist-parafijan>.

81. Українська громада в Іспанії: історія та сучасність [Електронний ресурс]. Розділ: Закордонні українці. Посольство України в Королівстві Іспанія та Князівстві Андорра. Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/spain/ua/publication/content/7926.htm>.

82. Українці в Іспанії. Сторінка асоціації «Українська громада в Іспанії за права, честь і гідність українців». Люба Вега: Ось такі заробітки! / Записав Любомир Калинець. 2

листопада 2013. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ucranianosenmadrid.com/blog/15-richchyu-zarobitchanskoji-eropeji-v-ispaniji-prysvyachujetsya-lyuba-veha-os-taki-zarobitky>.

83. Українці на навчання за кордон: залюбки і часто назавжди. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/українці-на-навчання-за-кордон-залюбки-і-часто-назавжди/a-17438958>.

84. Проект НАШИ (Часть 1). Интер. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=io3VoJcZaTA>.

85. Проект Закону України «Про зовнішню трудову міграцію». Внесений Кабінетом Міністрів України. 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=162116&cat_id=34946.

86. Федина М. Світлана Одинець: «Нині ми стоїмо на порозі нової хвилі міграції. І це добре. [Електронний ресурс]. Режим доступу]: http://tvoemisto.tv/news/svitlana_odynets_nyni_my_stoimo_na_porozi_novoi_migratsii_i_tse_dobre_79606.html.

87. Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012.../Chern.pd.

ДОДАТКИ

Додаток 1. (Для трудових мігрантів)

Програма інтерв'ю про повсякденне життя сімей трудова мігрантів з України наприкінці XX – на початку XXI століття

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Зазначення дати і місця запису, представлення

Сьогодні ... (вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)).

Доброго дня, я – студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (вказіть свої прізвище та ім'я). Я вивчаю повсякденне життя сімей трудових мігрантів, батьки чи родичі яких перебували за кордоном на роботі. А зокрема досліджую дистанційні взаємовідносини у родині, члени якої були на заробітках, виховання дітей на відстані, побутові проблеми, життя дітей без батьків, повсякдення самих мігрантів і проблеми, з якими вони стикалися, перебуваючи за кордоном.

Наративна частина інтерв'ю

Перше наративне запитання:

- **Розкажіть, будь ласка, коротко про себе, про Вашу сім'ю, про те звідки Ви, хто Ви за професією, де проживали.**

Друге наративне запитання:

- **Розкажіть, будь ласка, про Ваше рішення поїхати на роботу за кордоном, про своє повсякденне життя, про взаємини на відстані і те, з чим Ви стикались перебуваючи за кордоном.**

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення, що стосуються тематичних блоків.

- *Родина оповідача*

Розкажіть про Вашу сім'ю. Перелічіть склад Вашої родини.

Яку освіту Ви здобули?

Ким і де Ви працювали раніше?

Як склалось Ваше життя безпосередньо в останні пів року перед від'їздом за кордон? Чим Ви замались? Які були настрої, мрії?

- *Причини та мотиви міграції*

Що спонукало Вас поїхати на роботу за кордон?

Ви мігрували добровільно чи були певні обставини, які склались на той час, що спонукали Вас до переїзду?

З якою метою Ви мігрували за кордон?

Чим Ви керувались при виборі країни, в якій вирішили працевлаштуватись?

Яку країну Ви обрали? Чому?

Ви планували трудову міграцію чи вирішили все спонтанно?

Що підштовхнуло Вас до трудової міграції?

Чи були у Вас знайомі трудові мігранти за кордоном?

Опишіть Ваш виїзд з країни.

Що остаточно переконало Вас у потребі виїзду за кордон?

Чи плануєте Ви повертатись до України? За яких обставин?

Чи виникало у Вас бажання залишитись проживати у країні роботодавця? Чому?

Що особисто Вам дала робота за кордоном? Чи справдились очікування від переїзду?

Чи порадите Ви іншим їхати працювати за кордон? Чому?

Де Ви бачите працевлаштування Ваших дітей? В Україні чи поза її межами? З чим це пов'язано?

Якби Вам запропонували роботу в Україні, чи переїхали б Ви в іншу країну? А повернулись би в Україну за наявності такої пропозиції? З чим це пов'язано?

- **Знайомство з місцем проживання.**

Опишіть Ваше перше враження від країни, до якої Ви мігрували.

Які емоції викликало у Вас побачення?

Ви вперше мігрували у дану країну чи вже раніше бували тут?

Ви самостійно зорієнтувались у даній країні / місті чи були у Вас тут знайомі, які допомогли Вам у цьому?

У якому Ви місті проживали? За яких умов?

Чи здійснювали Ви екскурсію містом / країною для ознайомлення з місцевістю?

Що кинулось Вам в очі, коли Ви вперше приїхали у дану країну?

Що саме привернуло Вашу увагу? Чому?

Чи є/були у Вас місця, де Ви любили/любите проводити час? Чому саме у даному місці? Обґрунтуйте.

Чи зустрічались Вам місцевості чи окремі куточки, які нагадували і асоціювались у Вас з Україною? Які саме?

Чи задовольняє Вас інфраструктура міста? Що на Вашу думку варто удосконалити?

Чи продуманою, на Ваш погляд, є просторова забудова міста?

- **Права та соціальні гарантії трудових мігрантів**

Ви перебуваєте в країні громадянином, якої Ви не є. Чи почувате себе тут комфортно?

Чи відчуваєте, що маєте достатньо прав свобод, що Ви захищені?

Яким чином Ви опинилися в країні, якій зараз перебуваєте? Хто Вам допомагав у цьому?

Хто займався оформленням виїзду з країни?

Ви звертались до агентства щодо трудової міграції чи самостійно / по знайомству їхали на роботу за кордон?

На які соціальні гарантії і права Ви розраховували за кордоном?

Які права надавала країна трудовим мігрантам, до якої мігрували?

На яких умовах мігранти можуть отримати пенсію у країні, де проживають?

Чи отримували Ви соціальну допомогу у перші місяці перебування у міграції? Як часто?

Чи виникала у Вас потреба звертатися до лікаря? Чи було надано Вам допомогу?

Чи потрібна була медична картка для працевлаштування трудового мігранта?

Які труднощі виникали у Вас протягом вашого перебування за кордоном? Як Ви їх вирішуєте?

- **Умови праці та оплата**

Як Вам вдалося знайти свою першу роботу?

Яку роботу зазвичай можуть отримати трудові мігранти?

Чи залежало отримання роботи від освіти трудового мігранта за кордоном?

Ким Ви працювали за кордоном?

Які обов'язки були у Вас на роботі?

Чи подобалася Вам ваша робота? Чому?

Чи могли Ви змінювати роботу за кордоном? Чому? Як часто?
Скільки тривав Ваш робочий день? Чи була перерва на обід?
Як оплачувалася Ваша робота? Які це були гроші на той час?
Чи було достатньо цих коштів, щоб відправляти певну їх частину рідним?
Чи бувало таке, що оплату Вашої праці затримували? Як Ви діяли у такій ситуації?
Чи впливало знання мови країни, у якій Ви працювали на оплату праці? Якщо так, то як саме?
Чи задоволені Ви своїми умовами праці на даний момент?

- *Проблеми адаптації до нової роботи. Взаємини з працівниками.*

Опишіть свій трудовий колектив.
З кількох людей складався Ваш колектив?
Які у Вас були взаємовідносини з колегами по роботі?
Яким було ставлення до Вас керівництва?
Представники яких національностей працювали з Вами?
Чи було легко Вам влитись у робочий колектив? Чому?
Якою мовою Ви спілкувалися на роботі? Чому?
Чи виникали конфліктні ситуації на роботі? Чому? Як Ви поводитись у такому випадку?

- *Церква*

Що можете розповісти про участь церкви в житті українських трудових мігрантів?
Кажуть, що наша церква намагається допомагати своїм вірним тут, за кордоном. Чи справді це так?
Чи вдалось Вам якимсь чином відчутти на собі увагу і турботу «своєї» церкви тут, за кордоном? В чому вони виражалися?
Чи знаєте Ви про практику формування християнських громад з числа людей, подібних до Вас? Чи маєте Ви досвід участі в житті такої громади?
Чи мали Ви можливість відвідувати церкву у за кордоном? Яку церкву Ви відвідували?
Як часто Ви мали можливість ходили до церкви?
У церкві, яку Ви відвідували якою мовою велась літургія?
Чи відрізнялась обряди церкви за кордоном від українських?
Які свята Ви святкували у міграції?
Яких обрядів Ви дотримувались на святкування Великодня, Різдва та інших свят?

- *Житлове облаштування*

Як Ви шукали житло за кордоном?
Чи легко було знайти житло?
Де Ви проживали в перший час перебування за кордоном?
Яке житло Ви могли собі дозволити? Скільки воно коштувало?
Чи оплачували Ви комунальні послуги?
Чи сплачували Ви податки за своє помешкання державі?
Чи змінювали Ви місце проживання? Як часто? Чому?
Опишіть Ваше помешкання.
Чи було комфортно проживати Вам у вашому помешканні?

- *Харчування.*

Що зазвичай Ви їли, пили?
Чи готували Ви за кордоном? Як часто?
Що найчастіше Ви готували?
Чи відвідували Ви заклади харчування? Як часто?
Яку частину зароблених грошей Ви витрачали на продукти?
Чи подобалась Вам місцева їжа? Яка саме? Чому?

Які страви української кухні Ви, зазвичай, готуєте? Чому?

- *Одяг та придбання товарів*

Якому одягу Ви надавали перевагу? Чому?

Де зазвичай Ви здійснювали покупки? Як часто?

Яку частину грошей Ви витрачали на придбання товарів?

Що частіше за все Ви купували для передачі рідним?

Що просили у Вас діти, щоб Ви їм придбали і передали?

Які гостинці Ви купували своїм дітям?

- *Контакти із земляками*

Чи спілкуєтесь Ви з іншими мігрантами за кордоном? Якщо так, то у який спосіб?

Чи є у Вас знайомі / друзі серед мігрантів?

Де відбуваються Ваші зустрічі з такими ж мігрантами як Ви за кордоном?

Про що найчастіше Ви говорите на цих зустрічах? Чому саме про це?

Чи створюють мігранти даної країни певні товариства чи об'єднання трудових мігрантів?

Якщо так, то які саме? Де? Як вони діють? Якими правами та обов'язками вони наділені?

Чи отримували Ви допомогу від друзів / знайомих трудових мігрантів? Яку саме?

Якою мовою Ви зазвичай спілкуєтесь при зустрічах? Чому?

- *Ностальгія*

Які емоції Ви переживали при виїзді з країни?

За чим найбільше Ви сумуєте?

Що є для Вас розлука з рідними, близькими?

Що допомагає Вам долати ностальгію (сум) за родичами?

Як Ви боретесь (-лись) з тугою за Батьківщиною? Яким способом надаєте перевагу?

Можете порекомендувати якийсь рецепт?

Чого Вам бракувало за кордоном з того, що було на Україні?

Що для Вас є головними символами України? З чим у Вас асоціюється період життя в цій країні?

Що саме хотілось би повернути, перебуваючи поза її межами?

Яких проблем Вам вдалось позбутись внаслідок виїзду з України?

Які переваги з'явилися?

Які проблеми виникли?

Що хотілось би змінити насамперед?

Чи задоволені Вашим рішенням поїхати працювати за кордон? Чому?

Чи хотіли б Ви знову жити в Україні / поза її межами? Чому?

Чи є в країні, у якій Ви перебували / перебуваєте, місця, що нагадують Батьківщину?

- *(Не)комфортне життя дитини без батьків*

З ким залишилися Ваші діти на Україні? Чому саме Ви довірили дітей цим близьким родичам?

Як відреагували діти на те, що вони залишаться з дідусем та бабусею / тіткою та дядьком?

Чи давали Ви поради рідним, як виховувати Ваших дітей? Які саме?

Чи були у Вас переживання щодо зміни поведінки дітей після вашого відїзду? Чи намагались Ви наперед перешкодити цим змінам?

Чи довіряють Вам діти, коли ви перебуваєте в іншій країні?

Чи виникали проблеми з законом у дітей під час вашої відсутності? Як Ви намагались цю проблему вирішити? До кого зверталися по допомогу?

Чи здійснювали / здійснюєте Ви перевірку своїх дітей на Батьківщині? Як саме? Хто вам у цьому допомагає?

- *Зв'язки з рідними / поїздки на Батьківщину*

Як Вам вдається підтримувати зв'язок з родиною? Чи мали Виз могу запросити до себе своїх близьких, зокрема, дітей?

Як часто Ви приїжджаєте на Батьківщину?

Яким видом транспорту Ви, зазвичай, здійснюєте короточасні поїздки додому? Чому саме цим видом транспорту?

Чи виникали у Вас труднощі при короточасному поверненні на Батьківщину? Якщо так, то які саме? Чому?

На який період Ви повертаєтесь додому? Чому?

Скільки часу триває Ваше перебування на Батьківщині? Чим це зумовлено?

Чи очікуєте Ви відпустки за кордом, щоб повернутись до рідні? Чому?

На які свята Ви зазвичай повертаєтесь додому? Чому?

Як Ви проводите час з рідними під час відпустки? Де? Чому надаєте перевагу? Чому?

Якими були / є Ваші зв'язки з рідними?

Чи спілкуєтесь Ви з рідними через соцмережі? Які саме? Чи влаштовує вас таке спілкування?

Які контакти Ви підтримували з дітьми, батьками?

Чи часто Ви телефонували до рідних? Чи зв'язувались з ними іншим способом? Яким?

На які теми Ви говорили?

Про що Ви розповідали рідним? Про що діти / бабусі та дідусі / тітка чи дядько розповідали Вам?

Які емоції Ви переживали під час телефонної розмови чи спілкування по скайпу?

Чи часто Ви повертались до сім'ї? Який час перебували у «відпустці»?

Як проводили час з рідними у «відпустці»?

Як родичі реагували на ваші листи/дзвінки?

Чи намагались Ви вирішити проблеми сім'ї на дистанції? Яким способом? Чи вдавалось?

Чи часто Ви здійснюєте грошові перекази рідним? В який спосіб?

Чи була у Вас ностальгія за Батьківщиною, рідним містом / селом, за рідними? Як Ви боролись з цим?

Чи комфортно Вам було у міграції?

Що Ви робили для подолання внутрішнього суму за родиною?

Чи допомагаєте / ли Ви родичам в Україні? Якщо так, то яким чином?

Додаток 2. (Для дітей трудових мігрантів)

**Програма інтерв'ю про повсякденне життя сімей трудових мігрантів з України
наприкінці XX – на початку XXI століття**

Вступне слово інтерв'юера до першої наративної частини інтерв'ю

Зазначення дати і місяця запису, представлення

Сьогодні ... (вказіть дату, місяць і рік та місце запису інтерв'ю (село/місто, район, область)).

Доброго дня, я – студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (вказіть свої прізвище та ім'я). Я вивчаю повсякденне життя сімей трудових мігрантів, батьки чи родичі яких перебували за кордоном на роботі. А зокрема досліджую дистанційні взаємовідносини у родині, члени якої були на заробітках, виховання дітей на відстані, побутові проблеми, життя дітей без батьків, повсякдення самих мігрантів і проблеми, з якими вони стикалися, перебуваючи за кордоном.

Наративна частина інтерв'ю

- **Розкажіть, будь ласка, коротко про себе, про свою сім'ю, про своє життя, коли Ваші батьки поїхали за кордон, про взаємини на відстані і те, з чим Ви стикались у відсутності батьків.**

(Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки).

Друга частина інтерв'ю

Запитання-уточнення

- *Родина оповідача*

Розкажіть про свою сім'ю. Назвіть і коротко розкажіть про членів Вашої сім'ї (мати, батько, брати, сестри, бабуса, дідусь).

Назвіть своїх інших близьких родичів?

З ким і де Ви проживаєте?

Де і коли Ви народилися? Скільки Вам років?

Де Ви навчаєтесь? (клас школи, середній чи вищий навчальний заклад)

- *(Не)пристосування до розлуки з близькими*

Як Ви відреагували на повідомлення батьків про трудову міграцію?

Чи намагались Ви відмовити батьків від здійснення міграції?

Скільки Вам було років, коли рідні поїхали за межі країни?

Якими були перші дні життя без батьківської опіки?

Чи уявляли Ви собі життя без щоденної присутності батьків? Як саме? Які при цьому у Вас виникали емоції?

- *Роздуми про трудову міграцію*

Як Ви вважаєте, ваші батьки правильно вчинили, що поїхали за кордон працювати?

Чи засуджуєте Ви таке рішення батьків? Чому?

Як би Ви вчинили на місці батьків?

Як Ви вважаєте, що спонукало Ваших батьків поїхати на роботу за кордон?

Чи плануєте Ви також їхати на роботу за кордон?

Чи допомагали Ви батькам у виїзді за кордон?

Як Ви вважаєте, що дала робота за кордоном Вашим батькам і Вам? Як змінилось Ваше життя?

Що Вам розповідали батьки про своє повсякденне життя за кордоном? На що особливо звертали увагу?

- *Ностальгія*

Які емоції Ви переживали, коли Ваші батьки/родичі їхали за кордон?

За чим найбільше Ви сумуєте у відсутності батьків/родичів?

Що є для Вас розлука з рідними, близькими?

Що допомагає Вам долати ностальгію (сум) за родичами?

Чи задоволені Ви рішенням Ваших батьків поїхати працювати за кордон? Чому?

Чи хотіли б Ви, що Ваші батьки знову жили в Україні / поза її межами? Чому?

- *Життя дитини без батьків*

Розкажіть про своє життя за відсутності батьків.

Яким змінилось Ваше життя за час перебування батьків за кордоном?

Як Ви розцінюєте тимчасову/тривалу відсутність батьків у Вашому житті?

Як Ви використовували гроші, які пересилали Вам батьки?

Чи часто Ви отримували гостинці від батьків? Які?

Чи позначилась відсутність батьків на вашому навчанні/поведінці? Як саме?

Як Вам живеться з бабусею та дідусем, тіткою та дядьком?

Наскільки Ви покладаєтесь на тих людей, які зараз поряд з Вами?

Чи виникають у Вас конфлікти з бабусею та дідусем/тіткою та дядьком? Чому?

Як Ви намагаєтесь залагодити ці конфлікти?

Як Ви вирішуєте проблеми особистого характеру? Самостійно чи з допомогою близьких людей?

- *Взаємовідносини на відстані*

Які у Вас взаємовідносини з батьками після тривалої розлуки? Чи змінились вони?

Чи важко Вам було пристосуватись до того, що Ваші рідні тепер далеко?

Ви сумуєте за батьками?

Чи покращилось Ваше матеріальне становище після того як батьки мігрували?

Чи хотіли б Ви, щоб ваші батьки повернулися на Україну?

Чи плануєте Ви поїхати до батьків і там залишитись разом з ними?

У які моменти Ви відчуваєте найбільшу потребу у батьках і їхній підтримці? Чому?

- *Особливості та форми спілкування з близькими*

Які форми спілкування з батьками Ви використовуєте?

Як часто Ви розмовляєте по телефону з батьками? Скільки триває розмова?

Що найчастіше Ви обговорюєте у телефонній розмові?

Чи розказуєте Ви про свої успіхи і проблеми батькам?

Як часто приїжджають батьки додому? На який термін?

Чи комфортно Вам, коли Ваші батьки приїжджають додому після тривалої розлуки? Чи відчуваєте Ви в цей момент відчуженість від рідних?

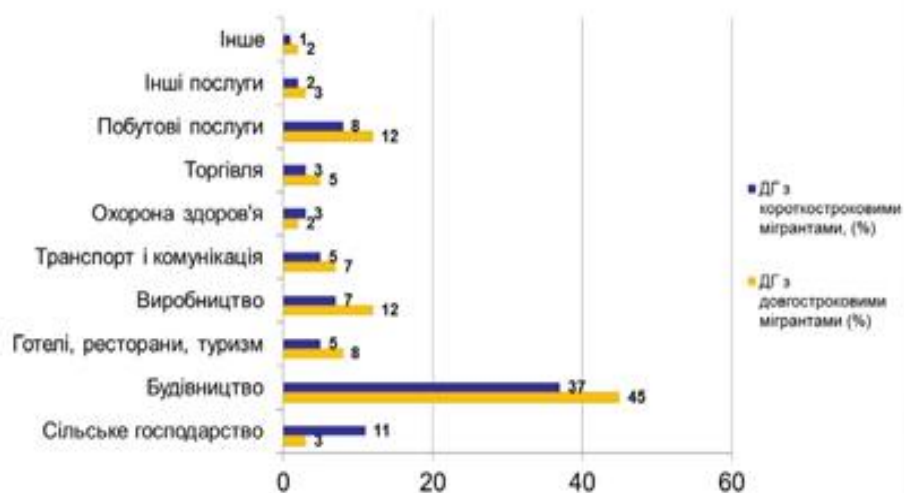
Ви спілкуєтесь з батьками по соціальній мережі? Як саме?

Чи часто Ви телефонуєте батькам по скапу?

Що очікуєте Ви від відеоспілкування з рідними?

Скільки тривають спілкування по соціальній мережі?

Сфера зайнятості українських трудових мігрантів

Статус трудового мігранта

«Різновиди жіночої роботи за кордоном»

«Різновиди роботи чоловіків»

**Трудові мігранти
1990-х - 2000-х рр.**

Босович Марія Миколаївна
(пропрацювала понад 15 років в Італії).

**Сім'я українських трудових мігрантів
Коптійчук,
якій вдалось зберегти родинне тепло і хороші
взаємини на відстані.**

Коптійчук Людмила
(педагог за освітою;
перебуває у м. Прага, Чехія)

Коптійчук Тетяна
(студентка ЛНУ ім. Франка)

Мама / бабуся / батьки по
Skype
(дистанційне спілкування)

«Великдень української трудової
міграції»

